

Boekverbrandingen in Duitsland: reden voor verontwaardiging?

Meningsuiting in een selectie van nieuwsberichten, artikelen en andere geschreven stukken in de kranten de Telegraaf, de Tijd, en Het Volk, betreffende de nazi-boekverbrandingen in Duitsland van 10 mei 1933 en de gebeurtenissen in aanloop daartoe evenals de directe nasleep.

Begeleidende afbeelding: een afbeelding op de voorpagina van de avondeditie van Het Volk, 10 mei 1933.

Bachelorscriptie

Begeleidend docent: Prof. Dr. Paul Sars

Student: Jeroen Christianus Maria Linssen – s4841611

Radboud Universiteit, Nijmegen

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Nazi-boekverbrandingen van 1933 en de reactie daarop.....	3
Motieven van vernietiging.....	5
Een lange geschiedenis	7
Hoofdstuk 1: Boekverbrandingen in Duitsland.....	9
1.1 - De boekverbrandingen van 10 mei 1933: achtergrond.....	9
Belangrijke data	13
1.2 – Politieke situatie Nederland.....	13
1.2.1 - Verzuiling.....	14
1.2.2 – Nederlands-Duitse betrekkingen	15
Hoofdstuk 2: Meningsuiting in de krant: ingezonden brieven, redactioneel commentaar, columns: publieke opinie?.....	17
2.1 - Kranten in Nederland in de jaren '30 van de 20 ^e eeuw	17
2.2 – Welke kranten en artikelen, en waarom?	18
Hoofdstuk 3: Krantenanalyse	20
3.1 – Telegraaf	21
3.2 – De Tijd.....	23
3.3 – Het Volk.....	26
Conclusie	29
Bronnenlijst.....	31
Literatuur en internetbronnen	31
Krantenartikelen	32
Bijlagen.....	34
Bijlage 1: '12 Thesen wider den undeutschen Geist'	34
Bijlage 2: Leeg analyseschema	35
Bijlage 3: In te vullen analyseschema per krant	36
Bijlage 4: Ingevuld analyseschema 'Telegraaf'.....	37
Bijlage 5: Ingevuld analyseschema 'de Tijd'	38
Bijlage 6: Ingevuld analyseschema 'Het Volk'	39

Inleiding

De hele wereld keek mee met de lange, spannende verkiezingscampagne ter verkiezing van een nieuwe president van de Verenigde Staten in 2016. Een verkiezingscampagne die voor veel mensen een verrassende uitkomst heeft gehad, maar ook een nieuwe term in de volksmond heeft gebracht. De term waar naar wordt gerefereerd is 'fake news', een term die onderscheid maakt in 'echt' en 'nep' nieuws, wat suggereert dat er feitelijk onjuist nieuws of informatie in omloop is. President Trump heeft grote mediabedrijven als de New York Times, NBC News, ABC, CBS en CNN als 'fake news' bestempeld, dat een vijand van het Amerikaanse volk zou zijn¹.

Ondanks de kritiek van Trump functioneren media, en historisch gezien zijn dat voornamelijk kranten, als spiegels van (een deel van) de samenleving. Bij het lezen van nieuwsberichten of opiniestukken van een mediabedrijf of krant krijgt men een idee hoe de journalist of redactie kijkt naar de politieke vorderingen en gebeurtenissen van dat moment. Ook zegt het iets over het publiek die mediabedrijven of dagbladen willen bereiken. Door het nieuws te lezen krijg je een inzicht in het gedachtegoed dat de krant over wilt brengen. Het al dan niet bewust overdragen van meningen via dagbladen is al zo oud als de dagbladen zelf, en daarmee is het dus vanzelfsprekend dat het ook het geval was in de vroege jaren '30 van de vorige eeuw. Het lezen van kranten uit die tijd is een mooie blik in de gedachtegang van die tijd. Gedurende dit tijdperk, in de aanloop naar de tweede wereldoorlog, was politiek een zeer relevant thema in Europa. De Russische revolutie en stichting van de communistische Sovjet Unie lagen nog vers in het geheugen toen Mussolini in Italië de macht greep met als gevolg een fascistische staat. Een aantal jaren later bleek de Duitse democratie afgeschreven op het moment dat de nationaalsocialisten aan de macht kwamen. Het antwoord dat je gekregen zou hebben als je zou vragen of dit positieve ontwikkelingen waren, zou bij verschillende kranten en hun lezers verschillen. Door de manier hoe het nieuws wordt gebracht, met de media als doorgeefluik, kunnen dezelfde gebeurtenissen door verschillende mensen enorm verschillend geïnterpreteerd worden. Wat dat betreft is er door de jaren heen weinig veranderd.

Vandaag de dag keuren we veel van de daden van de nazi's in Duitsland in de jaren '30 af. Een belangrijke reden hiervoor is de waarde die onze generatie aan de vrijheid van meningsuiting hecht. In Nederland anno 2017 heerst het collectieve idee dat iedereen zou moeten kunnen zeggen, schrijven en lezen wat hij of zij wil, en dat censuur slecht is. Een andere belangrijke reden van deze afkeer tegen nazidaden is dat we weten hoe het met diezelfde nazi's is vergaan. Zo weten we hoe die daden (in)direct hebben geleid tot de tweede wereldoorlog en de Holocaust. Door de Holocaust zijn we bevooroordeeld tegenover de nazi's en hun daden. Was dat in de eerste maanden van het naziregime ook het geval?

Nazi-boekverbrandingen van 1933 en de reactie daarop

Hoe zit het met de beruchte boekverbrandingen in 1933? Bij deze boekverbrandingen werden door de nazi's afgekeurde en verboden boeken verbrand. Voorbeelden van zulke geschriften waren die van joodse, pacifistische, socialistische of communistische schrijvers, of andere boeken die de 'on-Duitse geest' zouden bevorderen. Met andere woorden, boeken die vijandig tegenover het Duitse volk geweest zouden zijn.

Vandaag de dag worden deze boekverbrandingen streng afgekeurd, en vaak wordt de link gelegd met een citaat van de Duitse schrijver Heinrich Heine die in 1823 de volgende bekende woorden

---

¹ Donald Trump, Twitter post, 17 februari 2017, <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/832708293516632065> [geraadpleegd op 23 maart 2017]

scheef: *'dort wo man Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen'*. Anno 1933 had men echter nog geen flauw benul wat voor gevoelens de woorden Auschwitz, Treblinka of Belzec later zouden oproepen.

Het doel van dit onderzoek is dan ook om te achterhalen hoe men in het Nederland van 1933 naar deze boekverbrandingen keek. Hoe reageerden Nederlandse kranten op de situatie in het grote buurland, Duitsland? Had men überhaupt aandacht voor de gebeurtenissen? Hoe benoemde men de gebeurtenissen? Was er sprake van een duidelijke stellingname voor of tegen de daad? Welke bewoordingen van afkeur of instemming gebruikte men daarbij? Zijn er onderlinge verschillen in de reacties van kranten? Schrokken dagbladen destijds van wat we nu zien als agressieve censuur, waar ze zelf in theorie uit eigenbelang juist veel waarde hechten aan het vrije woord? De vraag is dus, hoe reageerden Nederlandse kranten destijds op de boekverbrandingen door de nazi's in 1933?

In dit onderzoek zal geprobeerd worden om een antwoord te geven op deze bovenstaande vragen. Dit zal worden gedaan door op zoek te gaan naar meningen in drie kranten:

- De Telegraaf, als grootste dagblad in de neutrale zuil.
- De Tijd, als groot katholiek dagblad.
- Het Volk, als grootste vooroorlogse socialistische dagblad in Nederland.

Voordat er inhoudelijk naar de kranten word gekeken, worden enkele fundamentele zaken uitgewerkt. Zo komt er eerst het ontstaansverhaal van perswantrouwen aan de orde, en zal er een geschiedenis van boekverbrandingen worden geschetst, als introductie op het onderwerp. In het eerste hoofdstuk wordt een chronologische uitleg van de nazi-boekverbrandingen gegeven, inclusief voorgeschiedenis. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste gebeurtenissen in aanloop naar de boekverbrandingen in 1933 toegelicht, en de data van die gebeurtenissen zullen aangehouden worden als kader waarin het krantenonderzoek zal plaatsvinden. Daarna zal er in hetzelfde hoofdstuk de Nederlandse politieke situatie in 1933 besproken worden, met als belangrijk punt de verzuiling. Naast de verzuiling komen ook de Nederlands-Duitse betrekkingen van 1933 langs, omdat die van invloed kunnen zijn op de publieke opinie.

In het tweede hoofdstuk wordt toegelicht welke kranten er gekozen zijn voor de analyse. Deze gekozen kranten gaan hand in hand met de uitleg over de verzuiling in het voorgaande hoofdstuk. Ook wordt toegelicht welke artikelen geanalyseerd worden.

In het derde en laatste hoofdstuk zal de analyse van de verschillende kranten plaatsvinden. In het kader van het onderzoek zal dit niet het gehele jaar 1933 zijn, maar vaste uitgekozen data, gebaseerd op de belangrijke gebeurtenissen beschreven in hoofdstuk 1. Door te onderzoeken of de teksten positief of negatief staan tegenover de destijds recente gebeurtenissen, moet duidelijk worden of er (grote) verschillen zitten in de percepties door de verschillende kranten van dezelfde gebeurtenis, namelijk de boekverbrandingen in Duitsland. Na het lezen van de artikelen wordt de boodschap van iedere tekst geclassificeerd als zeer negatief, negatief, neutraal, positief of zeer positief. Aan het einde van het onderzoek wordt per krant inzichtelijk gemaakt wat de doorsnee visie is op de gebeurtenissen.

De aanname is dat verschillende kranten verschillend keken naar de boekverbrandingen. Zo zal de te onderzoeken socialistische krant het Volk waarschijnlijk negatief schrijven over de gebeurtenissen, omdat er ook veel boeken van socialistische auteurs in de vlammen eindigden.

Fake news is natuurlijk niet hetzelfde als ideologisch of verzuimd nieuws. Tussen bepaalde media beschuldigen van opzettelijk niet de waarheid vertellen en politiek gekleurd nieuws ondersteunen zitten natuurlijk verschillen, maar je zou kunnen zeggen dat er ook overeenkomsten zijn. Zo is er bij allebei de termen sprake van verschillende visies op dezelfde gebeurtenissen of evenementen.

Hoewel het gebruik van en de interesse in de term fake news flink is toegenomen sinds het gebruik ervan in de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016², is het fenomeen zelf niet nieuw. Het idee achter de term is terug te vinden in het Duitsland van de negentiende eeuw. Halverwege die eeuw, en zeker na 1848, ontstonden in de westerse wereld de moderne politieke ideologieën en de bekende -ismes. Er was behoefte aan een eigen krant voor bepaalde bevolkingsgroepen of sociale klasse, omdat mensen het nieuws wilden lezen wat qua perspectief aansloot op hun eigen situatie of ideeën. In Duitsland bijvoorbeeld ontstonden naast de bestaande katholieke en protestante kranten ook socialistische en liberale kranten, mede mogelijk gemaakt door de toename van vrijheid van meningsuiting. De liberale kranten schreven weliswaar over dezelfde situaties als de religieuze kranten, maar met een andere grondslag en connotatie.

In de verschillende kranten kwamen er verschillende politieke kleuren naar voren. Door deze andere perspectieven en schrijfstijl werd er door katholieke pers een nieuwe Duitse term geïntroduceerd voor het grote publiek, die in zekere zin voorloper zou zijn van de term fake news: de katholieke kranten noemden deze liberale kranten tijdens de maartopstand in 1848 'schlechte Presse' of 'Lügenpresse', wat suggereerde dat het niet meer dan leugens waren wat deze nieuwere kranten verkondigden. Nep nieuws. Een bijkomstigheid bij deze beschuldigingen was dat er achter deze leugenaars vaak joden of vrijmetselaars zaten³. Het ontstaan van de term Lügenpresse toont aan dat er een enorm contrast in de samenleving zat, met verschillende meningen en visies op de wereld die lijnrecht tegenover elkaar stonden. Het opduiken van de term 'fake news' bevestigt dat dit contrast vandaag de dag nog steeds aanwezig is. Bijkomstig detail is dat sommige aanhangers van Trump de term 'Lügenpresse' hebben overgenomen⁴.

Motieven van vernietiging

Hoewel de eerste kranten al eeuwen oud zijn, vinden de massageproduceerde dagbladen zoals we ze vandaag de dag kennen hun oorsprong halverwege de 19^e eeuw. Pas toen bereikten de kranten en dagbladen door hun betaalbaarheid, mogelijkheden tot goedkope massaproductie en algemene toename van geletterdheid in Europa de rol als belangrijkste nieuwsvoorziening in de maatschappij. Men kan dus stellen dat de daad van pers (waarmee je het niet eens bent) te betichten van leugens verspreiden even oud is als moderne kranten zelf. Andere kranten beschuldigen leugens te verspreiden is niet hetzelfde als censuur, maar het kan wel gezien worden als mogelijke voorloper daar van. Het handhaven van censuur kan immers op verschillende manieren, bijvoorbeeld door media of boeken met een andere mening, opvatting, ideeën of grondslag te verbieden en eventueel ook te vernietigen.

Boekverbrandingen zijn geen nieuw fenomeen, door de geschiedenis heen is het een middel geweest om ideeën uit de roulatie te halen. Boekverbrandingen symboliseren de ultieme staat van geestelijk en ideologisch conflict, waar het vuur functioneert als de definitie van vernietiging,

---

² Google trends, *Fake news*. <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=fake%20news> [geraadpleegd op 23 maart 2017]

³ The Economist. *America's alt-right learns to speak Nazi: "Lügenpresse"*. 23 november 2016. <http://www.economist.com/news/europe/21710866-1848-1939-history-pernicious-word-americas-alt-right-learns-speak-nazi> [geraadpleegd op 23 maart 2017]

⁴ Nesbit, J. *Donald Trump supporters are using a nazi word to attack journalists*. <http://time.com/4544562/donald-trump-supporters-lugenpresse/> [geraadpleegd op 24 maart 2017]

zuivering en opschoning. Het vuur veroorzaakt een verzengende hitte die als reinigend en louterend wordt ervaren⁵. Vaak zijn boekverbrandingen publiekelijk en gaan ze hand in hand met censuur van de verboden en te verbranden boeken. Het komt voort uit een culturele, religieuze of politieke oppositie naar de teksten in kwestie.

Boeken zijn namelijk meer dan enkel de fysieke structuur. Achter boeken liggen ideeën die de wereld kunnen veranderen. Bovendien zijn boeken ook een kennisbasis en een middel voor volkeren om zich met het collectief geheugen en het verleden te verbinden. Een goed begrip van en relatie met dit cultureel erfgoed kan de culturele en historische zelfbewustheid van naties bevorderen, vandaar dat bibliotheken, archieven en musea in elke natie als belangrijk worden beschouwd⁶. Het is geen toeval dat er tijdens de Bosnische oorlog in 1992 bommen vielen op nationale Bosnische bibliotheek in Sarajevo, het gebouw was doelbewust geraakt door Servische troepen. Bezorgde burgers en toegestormde brandweermannen werden beschoten, met een bijna complete uitbranding van de bibliotheek als gevolg. Bijna anderhalf miljoen boeken gingen verloren, waarvan ongeveer 150.000 zeldzame boeken en manuscripten⁷. Men vernietigt bij boekverbrandingen dus niet enkel de fysieke samenstelling van papier, maar bovendien ideeën en herinneringen van een cultuur, en daarmee ook de (nationale) identiteit. Zonder herinneringen is er immers ook geen identiteit. Door de eeuwen heen hebben we gezien, dat als er een groep of natie een andere probeert te onderwerpen en hen dwingt te assimileren, als eerste de herinneringen die leiden naar hun identiteit gewist worden⁸. In de praktijk houdt dit in dat de sporen van de geslachtofferde cultuur verwijderd worden, inclusief boeken.

Zoals gezegd, worden boeken niet vernietigd omdat ze gehaat worden als object. Boeken worden vernietigd in een poging om de herinnering die ze met zich meedragen compleet uit te roeien, omdat die herinnering door de vernietiger wordt gezien als een directe of indirecte bedreiging tot de eigen superieure ideeën of herinneringen⁹. Boeken als vorm of object zijn dus bijzaak, en het gaat eerder om de ideeën erachter. Voor de massaproductie van boeken was er sprake van andere objecten die dezelfde functie van boeken vasthielden, zoals bijvoorbeeld kleitabletten met spijkerschrift bij de Sumeriërs, dierenbotten waarop werd geschreven door Chinese beschavingen, of bewerkte dierenhuiden waarop geschreven werd¹⁰.

Vóór boekverbrandingen zijn er ook gevallen bekend van het vernietigen van spijkerschrift tabletten, papyrusverbrandingen of het vernietigen van bronzen tabletten waar de Romeinen op schreven. Feitelijk valt dit in dezelfde adem met boekverbrandingen, omdat het gaat om het vernietigen van ideeën of herinneringen achter de objecten zelf.

Bij vernietiging van boeken komen er een aantal aspecten terug in het profiel van de 'vernietiger', of dader. Ze zijn vaak dogmatisch en houden vast aan een uniforme en onweerlegbare visie van de wereld. Deze visie is dat de eigen (hedendaagse) cultuur, ideeën of levensopvatting superieur, tijdloos en zelfvoorzienend zijn. De vernietiger heeft de andere cultuur niet nodig, want de eigen is in hun eigen visie 'beter'. Ook heeft de vernietiger vaak een eigen boek met ideeën of staatsideologie, wat alle andere overbodig maakt¹¹. Dit komt natuurlijk bekend voor in het geval van de nationaalsocialisten en hun boek 'Mein Kampf'. Een ander voorbeeld is de boekcensuur in

---

⁵ Peeters, *Het ideologisch stoken van vuurtjes*. <https://www.vn.nl/ideologisch-stoken-vuurtjes/> [geraadpleegd op 23-03-2017]

⁶ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 12.

⁷ Riedlmayer, A. *Erasing the past: The destruction of libraries and archives in Bosnia-Herzegovina*,

⁸ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 12.

⁹ Ibidem, 14.

¹⁰ Ibidem, 14-15.

¹¹ Ibidem, 16.

de Sovjet Unie net na de Russische revolutie. Hele bibliotheken werden doorzocht en boeken die positief waren over tsaren en kapitalisme werden weggehaald. Ook boeken van Kant en Descartes werden op de zwarte lijst gezet en vernietigd, omdat zij niet zouden stroken het leninisme¹².

Een lange geschiedenis

Op het eerste concilie van Nicea in 325 werd onder leiding van de Romeinse keizer Constantijn de Grote vastgesteld hoe het 'ware' christelijke geloof vanaf toen ingevuld zou moeten worden. Een bestaande stroming in het christendom, het arianisme, werd na dat concilie bestempeld als ketterij en diende uitgeroeid te worden. In de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel, die werd aangenomen in hetzelfde concilie, werd vastgesteld wat dan wel de 'ware' doctrine van het christendom was. Keizer Constantijn de grote gaf hierop een edict uit dat letterlijk opriep om geschriften geschreven door Arius, de oprichter en geestesvader van het arianisme, te verbranden. Doel hier van was niet alleen om de leer en de ideeën van Arius te vernietigen, maar ook om niets op de wereld meer naar hem te laten herinneren. Op ondermijning van dit edict, het bewust achterhouden van geschriften gemaakt door Arius, stond de doodstraf¹³. Ook de vroege kerkvaders waren voorstanders van verbranding van ketterse geschriften die buiten de door hen samengestelde Bijbelse canon vielen. In de dertiende eeuw hadden joden in Europa te kampen met religieuze vervolgingen en censuur, vanwege een hernieuwd idee dat het Jodendom het katholicisme zou bedreigen. In het jaar 1242 werden in Parijs 24 karladingen aan Joodse boeken verbrand, in de Franse stad Troyes werden er in 1288 tien joden tezamen met hun boeken verbrand. Ook in het Engeland van 1299 vonden anti-joodse en pro-katholieke boekverbrandingen plaats. Gedurende de 13^e eeuw was het in Europa gebruikelijk om de joodse Talmoed te verbranden, omdat het geschrift 'bedreigend' en 'beledigend' zou zijn voor het katholicisme. Verdere anti-joodse en anti-Talmoed aanvallen vonden plaats gedurende de 15^e en 16^e eeuw, toen door middel van pauselijke decreten enkel de Bijbel als hebreuws boek werd getolereerd¹⁴. Een rabbijn in het Portugese Porto schreef in 1564 dat 'de schoonheid in onze ogen (...) is veranderd in niets meer dan brandhout'¹⁵.

Door de jaren heen zijn er veel boekvernietigingen geweest, waar vaak vuur als vernietigingsmiddel wordt gebruikt. Naast het feit dat het makkelijk papier verbrand, heeft vuur ook een symbolische functie. Vuur is een essentieel element om beschavingen verder te brengen, een absolute pre in het menselijk leven. Vuur zorgt voor vruchtbare grond en daarmee vooruitgang, en voor een gevoel collectief veiligheidsgevoel. Ook symboliseert vuur in veel religies voor de zaligheid, en is het een krachtig middel. Als men vuur gebruikt om dingen te vernietigen, heeft men zeggenschap over leven en dood, en speelt men als God. Bij een boekverbrandingen verkolen boeken langzaam, waar ze symbolisch langzaam zwart worden, voordat ze veranderen naar nutteloos as¹⁶. Daarnaast heeft het verbranden van geschriften ook een symbolische functie in de christelijke traditie, omdat boekrolverbrandingen meermaals in de bijbel voor komen. De boodschap in de bijbel is dat het woord van God en daarmee de waarheid niet in vuur vernietigd kan worden, en al het onjuiste wel. In een andere passage in de bijbel worden boeken verbrand, om vervolgens te veranderen naar vijftig duizend stukken zilver¹⁷. Toen Maarten Luther in 1519 een brief kreeg dat hij geëxcommuniceerd was, besloot hij deze dan ook te verbranden, tezamen met werken van zijn tegenstanders. De katholieke instanties reageerden op hun beurt, door op de

---

¹² Ibidem, 238-239.

¹³ *Part of an Edict against Arius and his followers.* <http://www.fourthcentury.com/urkunde-33/> [geraadpleegd op 23 maart 2017].

¹⁴ Fishburn, M. *Burning Books*, 4.

¹⁵ Ibidem, 4.

¹⁶ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 17.

¹⁷ Fishburn, M. *Burning Books*, 3.

universiteiten van Leuven en Keulen zijn 95 stellingen te verbanden. Ook boeken van Luther gingen het vuur in ¹⁸. Het zou echter fout zijn om te stellen dat enkel religieuze bewegingen aan boekverbrandingen doen; ook seculiere bewegingen kennen deze handeling. Zo werden er tijdens en na de Franse revolutie veel kloosters aangevallen en vernietigd door boze demonstranten. Geschat wordt dat er in deze roerige jaren enkel bij kloosters zo'n vier miljoen boeken verloren zijn gegaan, inclusief 25.000 manuscripten ¹⁹.

De opdrachtgevers van grootschalige boekverbrandingen hebben vaak vergelijkbare kenmerken. Doorgaans zijn het hoogopgeleide of intelligente mensen uit de midden- of bovenlaag van de maatschappij, die cultureel aangelegd en perfectionistisch zijn. Ook zijn ze vaak onkundig in de omgang met kritiek en trauma's uit hun jeugd²⁰. Vaak zijn ze aangesloten bij instanties of (politieke) bewegingen met toegang tot de grondwettelijke macht, met een collectieve overgevoeligheid voor religieuze of sociale maatschappelijke problemen. Er zijn zelfs schrijvers die stellen dat hoe meer cultureel ontwikkeld een natie of persoon is, hoe meer ze geneigd zijn om boeken te 'eliminieren' op basis van mythen. Zo liet de Egyptische Faraó Achnaton bijvoorbeeld alle religieuze boeken van generaties vóór hem verbranden, in een poging om zijn eigen monotheïstische religie te rechtvaardigen²¹.

Er zijn talloze voorbeelden van filosofen, filologen, schrijvers en andere vooraanstaande intellectuelen die de verboden en vernietiging op boeken hebben goedgekeurd, of zelf initiatiefnemer waren. Zo verbrandde Plato werken van Democritus, een filosoof waar hij het mee oneens was. De vooraanstaande Chinese filosoof Li Si stelde in het jaar 213 v.c. voor om alle boeken die de oppositie verdedigden, te verbranden²². Een jaar later zou de keizer volgens sommige bronnen ruim 460 intellectuelen uit de oppositie levend begraven, zodat ze 'niets fouts meer konden schrijven'²³. De Spaanse kardinaal Jiménez de Cisneros, oprichter van de universiteit van Alcalá vlakbij Madrid, verbande Islamitische teksten in de eerste helft van de 16e eeuw. Don Juan de Zumárraga, de Spaanse oprichter van de eerste bibliotheek in Mexico en tevens schrijver van het eerste boek dat werd uitgegeven in het westelijk halfrond, verbrandde Azteekse manuscripten. Schotse verlichtingsfilosoof David Hume verlangde een algemeen verbod en verbranding van boeken over metafysica. In 1939 verbrandde Amerikaanse bibliothecarissen een boek van de schrijver John Steinbeck, omdat ze geen 'obscentiteit of communisme dulden'²⁴. De opdrachtgever voor de eerder genoemde vernietiging van de Bosnische nationale bibliotheek was een universiteitsprofessor en tevens Shakespeare-expert.

Boekverbrandingen zijn van alle tijden, praktisch zo oud als boeken zelf. De daders hebben de neiging om de wereld te verdelen in 'wij' en 'zij'. Het 'wij' is echter exclusief, en boekvernietigers benadrukken hun eigen superioriteit, met als gevolg censuur en het verbieden van het recht op vrije informatiestromen. De geschiedenis leert echter ook dat het niet altijd het gewenste effect heeft. Je kan schrijvers vervolgen, maar de boeken zelf hebben de neiging om altijd te overleven. De schrijvers kunnen verdwijnen en de boeken worden verbrand; de ideeën verdwijnen niet.

---

¹⁸ Ididem, 6.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 16.

²¹ Ibidem, 18.

²² Fishburn, M. *Burning Books*, 3.

²³ Sauder, G. *Zum 10. Mai 1933: Die Bücherverbrennung*, 11.

²⁴ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 19-20.

Hoofdstuk 1: Boekverbrandingen in Duitsland

1.1 - De boekverbrandingen van 10 mei 1933: achtergrond

Na een kort historisch overzicht van boekverbrandingen en de symbolische waarde daarachter, zal nu gekeken worden naar de specifieke boekverbrandingen uitgevoerd door de nazi's in 1933. Hieronder volgt een chronologisch overzicht van het verloop van die boekverbrandingen. De belangrijkste data worden later gebruikt als peildata voor dit (kranten)-onderzoek.

Eigenlijk begon de boekenvervolgving van de nazi's al ruim voor ze aan de macht kwamen in 1933. Al in 1930, drie jaar voor de machtsovername, lieten ze hun mening tegenover boeken geschreven door politieke tegenstanders duidelijk merken. Zo gingen ze boekwinkels binnen om de werken van Erich Maria Remarque van de planken te halen, en verstoorden ze een toespraak van Thomas Mann, beide schrijvers wier boeken drie jaar later in vlammen op zouden gaan. Daarnaast belden en bedreigden ze schrijvers wiens werk ze niet tolereerden, spotten graffiti op hun huizen, en pleegden daar vernielingen. Onder diegenen die het meest geslachtofferd werden bij zulke daden zijn naast de twee bovenstaande schrijvers onder meer Arnold Zweig, Lion Feuchtwanger, Carl von Ossietzky en Fritz von Unruh²⁵. In 1932 verscheen er in de nazi-krant *Völkischer Beobachter* een brief ondertekend door 24 hoogleraren, waarin hun afkeer tegen communistische schrijvers werd uiteengezet, tezamen met een oproep om de zuiverheid van culturele symbolen in Duitsland te waarborgen²⁶.

Op 30 januari 1933 werd Adolf Hitler door de president Paul von Hindenburg benoemd tot kanselier van Duitsland. Hitler verspilde geen tijd in zijn strijd tegen politieke tegenstanders en joden: op 4 februari riep hij de 'verordening voor de bescherming van volk en staat' uit, wat concreet een sterke restrictie van de pers in hield. Tegelijkertijd kondigde hij een plan aan om 'gevaarlijk materiaal' te confisqueren. De volgende dag werden de kantoren van de communistische partij in Berlijn aangevallen, en hun bibliotheken verwoest²⁷. Na de rijksdagbrand op 27 februari, die volgens de nazi's werd aangestoken door een communist, kwam er op 28 februari een vernieuwde verordening voor de bescherming van volk en staat. Er werden in Duitsland sterke restricties gelegd op vrijheid van meningsuiting, vrijheid van vereniging en samenkomst, het recht van persoonlijke vrijheid en de persvrijheid. Met de buiten werking treding van bepaalde grondwettelijke artikelen was het Derde Rijk geboren, en in de praktijk hield dit in dat communistische literatuur verboden was²⁸.

Het nieuwe nationaalsocialistische bestuur van Duitsland onder leiding van Hitler had ook nieuwe bestuursorganen nodig om deze nieuwe wetten in de praktijk uit te voeren. Hitler-vertrouwing Joseph Goebbels werd benoemd tot hoofd van een nieuw ministerie opgericht, het ministerie van Volksvoorlichting en Propaganda, op 13 maart. Goebbels aspireerde tijdens zijn studietijd een carrière als schrijver, en had aan de universiteit van Heidelberg een doctorsgraad behaald in de filologie²⁹. Het nieuwe ministerie was verantwoordelijk voor de controle van het nieuws en de media in Duitsland, evenals voor films, muziek, theater en - voor dit onderzoek relevant - literatuur

---

²⁵ Ibidem, 206.

²⁶ Ibidem, 206-207.

²⁷ Ibidem, 207.

²⁸ United States holocaust memorial museum. *Background: decree of the reich president for the protection of the people and the state*. <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007888> [Geraadpleegd op 27 maart 2017].

²⁹ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 207.

en boeken. Een in literatuur geïnteresseerde nazi had het vanaf dat moment voor het zeggen over alle boeken in het land.

De boodschap van de nieuwe NSDAP regering werd gehoord en overgenomen door hele groepen Duitsers, zo ook door een grote studentenorganisatie in Duitsland, de Deutschen Studentenschaft (DSt). De DSt was nationalistisch ingesteld en had niet alleen leden op alle Duitse onderwijsinstellingen, maar ook op die van Danzig, Oostenrijk en de Duitstalige universiteiten in Tsjecho-Slowakije. Studenten in het Duitsland van deze tijd waren overwegend afkomstig van de midden- en bovenlagen van de samenleving, het aantal arbeiderskinderen was minimaal. Het studentenleven werd beheerst door de 'oude heren' en de elite, door wie marxisten, internationalisten, aanhangers van een verenigd Europa, sociaaldemocraten, linksliberalen en pacifisten als vijanden werden gezien³⁰. Nationalisme stond hoog in het vaandel, en de steun voor Adolf Hitler en zijn NSDAP was dan ook groot. Na een interne stemming in de zomer van 1931 werd het bestuur van de DSt geheel officieel en democratisch geleid door een vertegenwoordiger van een andere studentenbond, de zogenaamde Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund (NSDStB)³¹. Praktisch vielen deze twee nazi-studentenorganisaties dus onder hetzelfde nazi-bestuur.

Het duurde niet lang voor de DSt zich achter het regime en Goebbels plaatste. In een interne brief naar al haar leden op 6 april 1933 kondigde het bestuur van het DSt aan dat de aankomende maatregel 'niet alleen betrekking heeft op alle Duitse studenten, maar op het gehele Duitse publiek. Het betreft een actie van vier weken die in zal gaan op 12 april en eindigt op 10 mei 1933'. Twee dagen later, op 8 april, komt er in een nieuw bericht meer duidelijkheid. Het zou gaan om een 'openbare verbranding van Joodse literatuur, door de Studentenschaften (DSt's) van de hogescholen en universiteiten naar aanleiding van de schaamteloze hetze van het wereldjodendom tegen Duitsland'³². In hetzelfde schrijven worden de leden opgeroepen als eerste hun eigen boekcollecties te 'zuiveren', daarna die van hun bekenden, hun directe omgeving en tot slot die van bibliotheken.

Op een hoog tempo organiseerden de studenten zich en gaven ze gehoor aan het nazibestuur van de DSt. Dit bestuur bleef overigens niet stil zitten: op 12 en 13 april werden er op de Duitse universiteiten 'de 12 Thesen tegen de on-Duitse geest' van de DSt verspreid, om op 14 april ook in de officiële nazi-krant *Völkischer Beobachter* te verschijnen. De thesen moesten als richtlijnen aangehouden worden bij de censuur, en ze logen er niet om. These 5 stelde bijvoorbeeld, dat als de jood Duits schrijft, hij liegt. Volgens these 4 zijn de jood en zijn slaven de belangrijkste vijanden van het DSt³³. Een compleet overzicht van deze 12 thesen is te vinden in bijlage 1.

Tegenover dit alles was er weinig tegenstand vanuit de universiteiten, een aantal kleine uitzonderingen daargelaten. Het ruime merendeel van de besturen, studenten en professoren bleven stil of juichten de plannen toe. Bovendien waren studenten niet de enigen die van deze omstandigheden gebruik wilden maken om de Duitse literatuur te bevrijden van 'on-Duitse' literatuur. Ook een belangenorganisatie van Duitse boekhandelaren kwamen op 12 april met een verklaring waar ze de boodschap van de 12 thesen verklaarden te ondersteunen, of in hun eigen

---

³⁰ Sauder, G. *Zum 10. Mai 1933: Die Bücherverbrennung*, 22.

³¹ Wiedermann, V, *Buch der verbrannten Bücher*, 13.

³² Ibidem, 14.

³³ *Völkischer Beobachter*, 14 april 1933.

woorden, 'Der deutsche Buchhandel begrüßt die nationale Erhebung. Er hat seine Bereitwilligkeit zur Mitarbeit an ihren Zielen alsbald zum Ausdruck gebracht'³⁴.

De nazi-bibliothekaris Wolfgang Herrmann had al kort na de machtovername van de nazi's gewerkt aan een zwarte lijst van boeken die in zijn ogen vervuilend waren voor de zogenaamde on-Duitse geest. Zijn doel hier van was om een leenverbod in bibliotheken te bewerkstelligen voor bolsjewistische, marxistische en joodse werken. Deze eerste lijst, voorlopig en incompleet, werd al in eind maart of begin april, dus al voor de oproep van de DSt, openbaar gemaakt³⁵. Naar aanleiding van de recente oproep tot boekverbrandingen besloot Herrmann een nieuwere, uitgebreidere lijst met auteurs te maken die in zijn ogen verboden zouden moeten worden. Deze werd op 26 april 1933 uitgegeven. Hoewel de overheid deze lijst niet officieel ondersteunde en hij eigenlijk was bedoeld voor de boekwinkels en bibliotheken, werd hij op aangeven van het DSt wel op veel locaties in Duitsland gebruikt door studenten op hun zoektocht naar on-Duitse literatuur³⁶. De reden dat men voor Herrmann's lijst heeft gekozen, is simpelweg een combinatie van tijdsgebrek en het feit dat zijn lijst de enige beschikbare lijst op het moment was³⁷. De keuze wiens boeken er dus wel of niet verbrand werden, is dus niet gebaseerd op lang overleg van verschillende instanties binnen de overheid, maar op die van één man.

Hoewel de Duitse overheid niet actief betrokken was bij de organisatie en voorbereiding van de boekverbrandingen, dit was immers de DSt, was ze wel groot voorstander en moedigde het initiatief aan. Achter de schermen probeerden ambtenaren de studenten zelfs te beïnvloeden, om het hele gebeuren niet te zien en te presenteren als een 'begrensde symbolische verbrandingsactie', maar liever als een 'overkoepelende zuiveringsactie'³⁸.

De voorbereidingen in de tweede helft van april en de eerste dagen van mei verliepen veelbelovend voor de nazi's. De meeste universiteiten hadden daadwerkelijk voorbereidingen getroffen voor een brandspektakel op de 10^e van mei, en het inzamelen van on-Duitse boeken was in volle gang. Slechts enkele (kleine) universiteiten reageerden afwijzend. Volgens het bestuur van de universiteit in Regensburg was het verbranden van on-Duitse boeken daar onmogelijk, omdat die er helemaal niet zouden zijn. De universiteit was altijd vrij geweest van de Joodse geest, aldus een woordvoerder. De reactie uit Stuttgart was politieker van aard: een woordvoerder daar gaf aan dat de boekverbrandingen daar verboden waren, omdat 'Stuttgart geen stad is voor fakkeltochten in opdracht uit Berlijn'³⁹.

In de meeste steden deden studenten echter wel mee aan de zoektocht naar on-Duitse teksten. Op 2 mei werden boeken in het vakbondshuis in Leipzig kapot gemaakt, en op 5 mei haalden studenten van de universiteit van Keulen alle werken van joodse schrijvers uit de bibliotheek en verbrandden ze. Hierna gingen de studenten naar privé woningen en magazijnen van uitgevers om boeken te confisqueren⁴⁰. In de morgen van 6 mei ging de DSt samen met andere nazi's naar het instituut voor seksuologie in Berlijn, een onderzoeksinstituut geleid door de joodse Magnus Hirschfeld, die ook campagne voerde voor homorechten en tolerantie. De bibliotheek en het

---

³⁴ Wiedermann, V, *Buch der verbrannten Bücher*, 16.

³⁵ Bücherverbrennung. *Die Erstellung der ‚schwarze Liste‘*.

<http://www.buecherverbrennung33.de/schwarzelisten.html> [geraadpleegd op 28 maart 2017]

³⁶ Faust, A. *Die Hochschulen und der undeutsche Geist*, 31-50.

³⁷ Wiedermann, V, *Buch der verbrannten Bücher*, 18.

³⁸ *Ibidem*, 20.

³⁹ *Ibidem*, 21.

⁴⁰ Báez, *A universal history of the destruction of books*, 208-209.

archief werden leeggeroofd met de gedachte de boeken te verbranden op 10 mei, waarmee effectief een einde werd gemaakt aan het instituut.

10 mei 1933: de grote dag was aangebroken. Goebbels, zoals gezegd officieel geen onderdeel van de organisatie, had een dag eerder aangegeven te zullen spreken bij de Berlijnse boekverbrandingen op de Opernplatz op Unter den Linden, gelegen naast de Humboldt universiteit⁴¹. Er waren zo'n 70.000 mensen aanwezig voor de boekverbrandingen in de Duitse hoofdstad, en ruim 25.000 boeken werden gebracht naar het plein waar het allemaal zou gaan gebeuren. Een beetje regen kon niet verhinderen dat er, onder luid gezang van de studenten, uren lang boeken verbrand werden. Goebbels gooide met zijn speeches nog wat spreekwoordelijke olie op het vuur. In steden door heel Duitsland speelden zich dezelfde taferelen af; zo was er ook in München een feestelijk programma gemaakt, gevuld met speeches en muziek⁴².

In de internationale pers waren er gemengde reacties op de boekverbrandingen. In eerste instantie waren sommige media positief tegenover de nieuwe regering in Berlijn, omdat men dacht dat het een sterk blok was tegen de toename van het communisme in Europa. Na de eerste emigratiegolven uit Duitsland kwam al enige nuance, en na de eerste maatregelen tegen Duitse joden in maart en april 1933 zagen mensen in dat het regime toch niet zo vriendelijk was als dat het in eerste instantie leek. Het Amerikaanse toonaangevende weekblad *Newsweek* beschreef de boekverbrandingen vervolgens als een 'book holocaust' en *Time* beschreef de gebeurtenis als een 'bibliocaust die met brutaal geweld gepaard ging'⁴³. In andere Amerikaanse pers werden de actualiteiten beschreven als waanzinnig en absurd. De Russische staatskrant *Prawda* beschreef de boekverbrandingen als 'beestachtig', en de Deense krant *Politiken* gaf aan dat de middeleeuwen herleefden in Berlijn in het jaar 1933⁴⁴.

Er was echter ook internationale pers die het nieuws zonder een al te overduidelijke mening overbracht, en het dus niet per se afkeurde. Een voorbeeld is de Zwitserse *Neue Zürcher Zeitung*, dat op 11 mei 1933 schreef over een 'historische dag', zonder uitgesproken positieve of negatieve woorden te gebruiken. De Britse *Times* schrijft nuchter dat de vernietiging van de obscene en smerige boeken uit het Institut für Sexualwissenschaft weinig Duitsers zal betreuren. Ook de *New York Times* schrijft dat er om de verbranding van deze boeken geen tranen gelaten zullen worden⁴⁵.

De verbrande boeken betroffen werken die republikeins, trouw aan de grondwet, links-liberaal, sociaaldemocratisch, marxistisch, pacifistisch, antifascistisch en internationalistisch waren. Daarnaast ook onpolitieke boeken op het gebied van seksuele wetenschap, seksuele voorlichting, en werken van Sigmund Freud tezamen met de gehele psychoanalytische school. Dubbel zo hard verging het die schrijvers die ook nog joods waren, hoewel typisch joodse boeken amper op de lijst van verbrandde boeken te vinden waren⁴⁶. In boekwinkels en bibliotheken werden de boeken van Thomas Mann, Stephan Zweig en Erich Remarque vervangen door Hitler's *Mein Kampf* en Goebbel's *Kampf um Berlin*⁴⁷. Natuurlijk waren niet alle werken op de lijst verbrand, omdat er veel

---

⁴¹ Wiedermann, V, *Buch der verbrannten Bücher*, 20.

⁴² Báez, *A universal history of the destruction of books*, 210.

⁴³ Schoeps, J. & Tress, W. *Verfemt und verboten. Vorgeschichte und Folgen der Bücherverbrennungen 1933*. 178.

⁴⁴ *Ibidem*, 183.

⁴⁵ *Ibidem*, 179.

⁴⁶ Sauder, G. *Zum 10. Mai 1933: Die Bücherverbrennung*, 32.

⁴⁷ *Ibidem*, 31.

mensen waren die hun boeken niet hebben ingeleverd, maar er was flinke symboolpolitiek verdreven en de toon was gezet.

Belangrijke data

Tot dusver is kort geschetst hoe de nazi-boekverbrandingen van 1933 zijn verlopen. In het volgende schema worden nogmaals kort de data genoemd van belangrijke en toonaangevende gebeurtenissen uit dat verloop. Die data zullen in het verdere onderzoek aangehouden worden als zogenaamde 'belangrijke data'; de Nederlandse kranten van de dagen na die gebeurtenissen zullen geanalyseerd worden.

Datum gebeurtenis in 1933	Gebeurtenis
28 februari	Verordening van de Rijkspresident voor de bescherming van volk en staat, naar aanleiding van de rijksdagbrand. Eerste aanzet tot massacensuur.
5 april	Aanval en vernietiging communistische bibliotheek in Berlijn.
8 april	Aankondiging van de actie omtrent verbrandingen van on-Duitse boeken.
12 april	Officiële start van de bovenstaande actie.
13 & 14 april	Verspreiding van de 12 Thesen tegen de on-Duitse geest.
26 april	Uitgave vernieuwde lijst met verboden auteurs door Wolfgang Herrmann.
5 mei	Verbranding boeken uit de universiteitsbibliotheek Keulen
6 mei	Vernietiging Insititut für Sexualwissenschaft, diefstal boeken daar.
10 mei	Landelijke boekverbrandingen in Duitse universiteitssteden.

Naast de dagen na deze belangrijke data, worden ook de relevante krantenartikelen bekeken van de gehele eerste week na de boekverbrandingen, te weten 12 tot en met 17 mei. De artikelen van 11 mei worden al bekeken omdat die volgen op de belangrijke datum van 10 mei, de daadwerkelijke boekverbrandingen. Door deze extra analyses kan bekeken worden hoe er in kranten werd geschreven gedurende de directe nasleep van de boekverbrandingen. Ook de kranten van 10 mei zelf zullen bekeken worden.

Als de gebeurtenissen op een zaterdag plaatsvonden, zou er eigenlijk gekeken moeten worden naar de krant de dag er na, op zondag. Als er in een van de kranten geen sprake was van een zondagkrant, zal de eerstvolgende krant, dus die van maandag, worden bekeken. In het geval van twee kranten per dag (ochtend- en avondeditie), zullen beide edities worden bekeken van de dag na de belangrijke gebeurtenissen.

1.2 – Politieke situatie Nederland

Voor er gekeken wordt naar wat de gekozen Nederlandse kranten schrijven over de Duitse boekverbrandingen en gebeurtenissen in de kranten na de belangrijke data, zal er eerst een schets gemaakt worden van de politieke situatie in Nederland. Dit gebeurt in twee delen: als eerste een interne situatieschets, die ingaat op de verzuiling binnen Nederland zelf, en ten tweede een externe situatieschets, die ingaat op de Nederlands-Duitse betrekkingen van het hoogste politieke niveau in de periode voor de boekverbrandingen.

1.2.1 - Verzuiling

Als men de jaren '30 in Nederland bespreekt, wordt het tijdperk vaak in een adem genoemd met het begrip verzuiling. Hier wordt gepoogd een situatieschets te creëren van de interne politieke situatie van Nederland anno 1933, die verzuild was.

Bij verzuiling wordt voornamelijk gedacht aan de verdeling van de Nederlandse maatschappij in groepen op godsdienstige of ideologisch gemotiveerde basis⁴⁸. Deze verschillende groepen waren in bepaalde mate van elkaar afgeschermd, en het fenomeen nam serieuze vormen aan in het einde van de 19^e eeuw, toen politicus Abraham Kuyper streed voor een eigen protestante krant, school en politieke partij. De katholieken, socialisten en liberalen besloten dit eveneens na te streven, met als resultaat een Nederlandse hokjesgeest die ook in de jaren '30 nog steeds voelbaar was⁴⁹. De mensen die niet bij een van deze 'zuilen' pasten, worden nu gezien als aanhanger van de 'neutrale' zuil, die vandaag de dag als onderdeel van de liberale zuil wordt gezien.

Door de verzuiling was er sprake van evenwicht en gelijkheid. Er was namelijk geen overheersing door één dominante groep in de samenleving. De groepen opereerden gescheiden en zonder concurrentiestrijd. Hoewel de politici wel overlegden met elkaar, bleef de achterban relatief gescheiden met in het achterhoofd het motto 'In ons isolement ligt onze kracht'⁵⁰.

Deze verdeeldheid in de samenleving was op veel verschillende manieren te merken. Na de opkomst van de radio in de jaren '20, ontstonden er al gauw verschillende radio-omroepen⁵¹. Deze omroepen waren een afspiegeling van de maatschappij: er was onder andere een protestante radiomaker (NCRV), een katholieke (KRO), een socialistische (VARA), een vrijzinnig protestante (VPRO) en een algemene (AVRO), die alle geloofsovertuigingen en stromingen probeerde te interesseren. De vier grote omroepen (KRO, NCRV, AVRO en VARA) kregen in het kader van de pacificatiepolitiek in 1930 ieder 20% van de radiotijd. De overige 20% werd opgedeeld onder kleinere omroepen zoals de VPRO⁵².

Ook kranten waren verzuild. De kranten waren gericht op de eigen zuil, en er werden alleen interviews gepubliceerd met gelijkgestemden. Hoofdredacteurs waren vaak leden van de met de zuil verbonden politieke partijen of het kerkbestuur. De katholieke volkskant waarschuwde in 1932 haar lezers zelfs voor het gevaar van andere kranten: "Katholieken, steunt niet langer eene aan uwe Kerk vijandige pers. Maakt den vijand, die uw H. Geloof belaagt, niet sterk"⁵³. Naast een eigen omroep en krant had iedere zuil ook zijn eigen politieke partij, vakbond, woningbouwvereniging, scoutinggroep, scholen, universiteiten, jeugdbewegingen, studentenorganisaties, ziekenhuizen, sportverenigingen, winkels en bedrijven.

De vier grote partijen die de vier zuilen symboliseerden (RKSP, ARP, CHU en SDAP) erkenden elkaar. Door de stabiele factor van de zuilen hadden nieuwe politieke stromingen zoals het

---

⁴⁸ Pennings, P. *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen*, 21.

⁴⁹ Hellemons, J. *De conservatieve jaren '30: een verzuilde samenleving*.

<http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/de-conservatieve-jaren-30-een-verzuilde-samenleving/> [geraadpleegd op 7 april 2017].

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ De Rooy, P. *Ons stipje op de wereldkaart: de politieke cultuur van modern Nederland*, 197.

⁵² Hellemons, J. *De conservatieve jaren '30: een verzuilde samenleving*.

<http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/de-conservatieve-jaren-30-een-verzuilde-samenleving/> [geraadpleegd op 7 april 2017].

⁵³ Ibidem.

communisme en nationaalsocialisme relatief weinig steun in Nederland⁵⁴. Politici zelf waren zich ook bewust van deze stabiele deling van de maatschappij. De voorzitter van de sociaaldemocratische SDAP, Willem Vliegen, gaf aan dat 'de evenredige vertegenwoordiging principieel een erkenning is van het feit, dat het volk verdeeld is in partijen. Het betekent dat men kiest naar partijen'⁵⁵. De Nederlandse interne politieke situatie was door de verzuimdheid verdeeld, maar stabiel.

1933 was voor Nederland, net als voor Duitsland, een jaar met verkiezingen, die op 26 april 1933 plaats vonden. De vier eerder genoemde politieke partijen die de zuilen ruwweg symboliseerden behaalden samen bijna driekwart van de zetels; 74 van de 100. Naast zes eenmansfracties (HGSP, NBTMB, CDU, RSP, RKVP en VNH) waren er slechts vier andere politieke partijen met meer dan één zetel⁵⁶. Dit toont de relatieve dominantie van de gevestigde partijen.

Voormalig minister-president Colijn van de protestante ARP werd als voornaamste winnaar gezien van de verkiezingen, door twee zetels winst te halen, waar de andere drie grote partijen verlies leden. Met een totaal van 14 zetels voor de ARP kreeg Colijn een formatieopdracht, en werd hij gezien als sterke man die Nederland uit de voortdurende economische crisis moest leiden. Deze formatiepogingen leidden vervolgens tot het kabinet- Colijn II, met ministers van de katholieke RKSP, de protestante ARP, en liberale/neutrale partijen CHU, VDB en Vrijheidsbond⁵⁷. Op deze manier werkten drie van de vier zuilen met elkaar samen, en werden de sociaaldemocraten effectief buitengesloten.

De samenwerkende partijen verschilden weinig van het voorgaande kabinet dat vier jaar heeft gezeten van 1929 tot 1933, kabinet- Ruijs de Beerenbrouck III. Dit kabinet had een coalitie van de RKSP, ARP, en CHU. Hoewel voorman Ruijs de Beerenbrouck van de katholieke RKSP werd afgewisseld door Colijn die de protestante ARP leidde, kan het kabinet Colijn II dus gezien worden als weinig veranderd ten opzichte van het voorgaande kabinet, Ruijs de Beerenbrouck III. Ook de voorgaande coalities vanaf 1918 Ruijs de Beerenbrouck I, Ruijs de Beerenbrouck II, Colijn I en de Geer I hadden dezelfde partijsamenstellingen.

Er kan dus geconcludeerd worden dat het politieke landschap vanaf 1918 werd gevormd door de verzuiling, die een stabiele invloed had op de politiek. Ieder nieuw kabinet was eigenlijk een vernieuwde versie van het voorgaande kabinet, met exact dezelfde partijen. Nederlandse politiek was voorspelbaar: de protestanten, katholieken en liberalen hadden het samen voor het zeggen.

1.2.2 – Nederlands-Duitse betrekkingen

Nederland was sinds 1871 langzaam opgenomen in de economie van haar grote buur, wat welvaart bracht. De havens werden doorvoorhavens van het Ruhrgebied en de landbouw voorzag de Duitse industriële centra van voedsel, met in ruil de industrieproducten die daar vervaardigd werden. Al voor de eerste wereldoorlog was Duitsland de grootste handelspartner van Nederland⁵⁸.

Na de eerste wereldoorlog werd het verdrag van Versailles dan ook slecht ontvangen in Nederland. Verwacht werd dat het verdrag ertoe zou leiden dat Duitsland, met haar nieuwe

⁵⁴ De Rooy, P. *Ons stipje op de wereldkaart: de politieke cultuur van modern Nederland, 192-193*.

⁵⁵ Ibidem, 195.

⁵⁶ Parlement.com. *Tweede Kamerverkiezing 1933*.

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrr/tweede_kamerverkiezingen_1933 [geraadpleegd op 8 april 2017]

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Boterman, F. & Vogel, M. *Nederland en Duitsland in het interbellum, 208-209*.

regering in Weimar, het economisch gezien zwaar te verduren zou krijgen. Dit zou gezien de nauwe handelsrelaties ook negatieve effecten kunnen gaan hebben op Nederland⁵⁹. Al in 1920 werd er een lening aan Duitsland verstrekt van 200 miljoen gulden. De eerder genoemde verwachting voor Duitsland bleek overigens meer dan terecht. Toen er door Duitsland niet aan de immens grote herstelbetalingen van het verdrag voldaan kon worden, besloten in 1923 Frankrijk en België het zelf maar op te gaan halen en bezetten met een militaire macht het Ruhrgebied. Omdat de Nederlandse havens afhankelijk waren van het Ruhrgebied, werd Nederland in een onzekere positie geplaatst⁶⁰.

Deze onzekere situatie werd opgelost met de verdragen van Locarno in 1925, onder Duitse leiding van nieuwe politiek leider Gustav Stresemann. De verdragen verbeterden de positie van Duitsland en werden overigens zonder Nederland ondertekend, waardoor de positie van Nederland werd gemarginaliseerd en Duitsland minder afhankelijk van zijn kleine westerbuur was. Nederland voerde, net als in de jaren voor de eerste wereldoorlog, nog steeds een neutraliteitspolitiek. Dit samen met het weinig indrukwekkende leger en de dito vloot betekende dat er enkel een rol aan de zijlijn was weggelegd in het spel van internationale politiek.

Op geopolitiek vlak bevond Nederland zich in een lastige situatie, en had het zijn handen vol aan het behoud van Nederlands-Indië. Door de enorme grootte van die koloniale bezittingen tegenover het slechts kleine en militair weinig krachtige moederland werd het van meerdere kanten bedreigd. Het enige gebied waarop Nederland een actieve buitenlandse politiek kon voeren, was de handelspolitiek⁶¹.

Juist op dat terrein ontstonden in de jaren 1930-1933 grote problemen. Toen de Verenigde Staten de kortlopende leningen aan Duitsland niet meer verlengde, was het Duitse antwoord protectionisme, wat direct effect op Nederland had. Zowel Nederland als Duitsland kregen het zwaar te verduren onder de economische crisis van de jaren '30, waar ze weinig voor elkaar konden betekenen, en ze door de omstandigheden op zichzelf waren aangewezen. Duitsland zag Nederland als slechts een van de negen buurlanden, en zeker niet het belangrijkste. Nederland was zich bewust van deze rol. De Nederlandse gezant in Berlijn werd gezien als een waarnemer van de politieke situatie, in plaats van een verpersoonlijking van de Nederlandse belangen in Duitsland. De Nederlandse buitenlandse politiek was zoals gezegd vooral gericht op de handel, en bij de totstandkoming daarvan werd geluisterd naar en gebruik gemaakt van personen uit het zakenleven. Ondernemers als E. Heldring en C.J.K. van Aalst hebben zeer veel invloed gehad op het buitenlandse beleid, zo ook ten opzichte van Duitsland, ondanks dat ze geen onderdeel waren van een kabinet⁶².

De Nederlands-Duitse relatie in 1933 was moeizaam. Door de wereldwijde economische crisis was er nog steeds veel sprake van protectionisme, waardoor Nederland, voorheen een groot handelspartner met Duitsland, in een hoek gedreven was. In maart en april 1933 waren er binationale onderhandelingen over hernieuwde Nederlands-Duits exporttarieven en handelsverdragen, onder andere over Nederlandse agrarische export, traditioneel een belangrijk punt in de handel tussen de twee landen. Het eindigde in overeenkomsten die vooral voor de Duitsers als positief werden gezien⁶³.

---

⁵⁹ Ibidem, 210.

⁶⁰ Ibidem. 211-212.

⁶¹ Ibidem, 213-15.

⁶² Ibidem, 216.

⁶³ Ten Cate, J.H. *De mannen van de daad' en Duitsland 1919-1939: Het Hollandse zakenleven en de vooroorlogse buitenlandse politiek*, 142.

Colijn zelf, die weken later minister-president zou worden, was niet overtuigd van de kwaliteit van de nieuwe Duitse regering. Hij erkende het Duitse streven naar herziening van het verdrag van Versailles, wat hij begrijpelijk en rechtvaardig vond, maar had een afkeer van het antisemitisme⁶⁴. Ook was hij van mening dat de nieuwe Duitse overheid vooral bezig was met het naar buiten de indruk wekken dat het regime niet zo kwaad was als men in het buitenland dacht. Dit idee heerste ook onder delen van de bevolking. In Nederlandse joodse en socialistische kringen was zelfs sprake van een boycot van Duitse waren, als reactie op de Duitse boycot van Joodse producten en winkels.

Hoewel er door de nieuwe overheid onder leiding van Colijn stilzwijgend werd gesympathiseerd met deze boycot en er plotseling een hernieuwde behoefte was aan betere en nauwere handelsrelaties met Groot-Brittannië, veroordeelde zijn kabinet de boycot officieel⁶⁵. Dit gebaar vindt zijn oorsprong in de neutraliteitspolitiek, en de wens om de nieuwe Duitse overheid te vriend te houden. Naarmate de jaren '30 vorderden, distantieerde de Nederlandse regering zich steeds vaker van Duitse (antisemitische) initiatieven. Dit gebeurde deels ook uit angst voor een opkomst van de NSB, welke politieke tegenstanders van de overheid en tevens ideologische gelijken van de NSDAP waren. In het begin van 1933 zelf bleef het echter nog bij onderbuikgevoelens⁶⁶.

Hoofdstuk 2: Meningsuiting in de krant: ingezonden brieven, redactioneel commentaar, columns: publieke opinie?

2.1 - Kranten in Nederland in de jaren '30 van de 20^e eeuw

Zoals in 1.2.1 te zien was, was de Nederlandse samenleving in 1933 verzuild. De katholieke volkskrant raadde haar lezers het zelfs af om andere kranten te lezen, omdat die 'vijandige' pers God zou belagen. Dit toont aan dat het krantenlandschap verdeeld was, en dit was eigenlijk een directe afspiegeling van de situatie in het hele land: verzuild en verdeeld. Iedere zuil had zo zijn eigen kranten, en de krant waarop men thuis geabonneerd was, zegt iets over het huishouden, en op welke richting, zuil of politieke opinie zij georiënteerd waren.

Hoewel mensen anno 2017 veel van het nieuws via het internet en televisie meekrijgen, waren deze technieken in de jaren '30 in het geval van internet nog niet ontwikkeld, en in het geval van televisie nog niet wijdverbreid onder de burgers. Wel had men radio en dagbladen, oftewel kranten. Kranten waren populair; in 1931 waren er op een bevolking van ongeveer 8 miljoen maar liefst 95 verschillende dagbladen, waarvan elf met een ochtend- en avondeditie⁶⁷. Concurrentie was groot en daarmee de krantenprijzen laag, waardoor veel huishoudens zich thuis een krant konden veroorloven.

Persvrijheid en vrijheid van meningsuiting worden binnen een democratie gezien als essentieel. Kranten zijn zo belangrijk, omdat ze door op een bepaalde manier situaties en het nieuws te schetsen, hun meningen kunnen verspreiden waarmee de publieke opinie beïnvloed kan worden. Publieke opinie en de media zijn dus niet hetzelfde, hoewel ze wel veel invloed op elkaar hebben. Het verschil is het onderscheid tussen publieke opinie en gepubliceerde opinie: het komt soms

---

⁶⁴ Ibidem, 151.

⁶⁵ Ibidem, 148-149.

⁶⁶ Stoop, P. *Niederländische Presse unter Druck: Deutsche auswärtige Pressepolitik und die Niederlande 1933-1940*, 52-53.

⁶⁷ Lambiek comicpedia. *Stripgeschiedenis: 1930-1940 Krantenstrip*.

<https://www.lambiek.net/aanvang/1930krantestrip.htm> [geraadpleegd op 12 april 2017].

voor dat de maatschappij in de gepubliceerde opinie een grote ellende is, terwijl de deelnemers aan de maatschappij voor zichzelf tevredenheid zien⁶⁸. Privaat geluk en publiek ongeluk kunnen hand in hand gaan, wat aantoonde dat het door kranten geschetste beeld ook maar een visie is. Media en haar visie staan in wisselwerking met de samenleving: enerzijds weerspiegelen zij wat er leeft in de maatschappij, anderzijds drukken ze er ook een stempel op. Die stempel werd in de jaren '30 gedrukt vanuit de heersende opvattingen binnen de achterban van de kranten, beïnvloed door die maatschappelijke elites van de achterban, of zuilen, in kwestie. Zo was Colijn tijdens zijn politieke loopbaan ook hoofdredacteur van een grote protestante krant, de Standaard. De kranten schrijven richting de 'consument' wat ze willen bereiken⁶⁹.

Wat er dus in kranten wordt beschreven is niet per se een letterlijke weerspiegeling van wat er daadwerkelijk is gebeurd of van de publieke opinie daarvan, maar eerder een interpretatie of visie van de gebeurtenissen, gebaseerd op de heersende opvattingen van de achterban van dat moment. Deze interpretaties en visies beschreven in de kranten zijn dus wel gebaseerd op de publieke visie en opvattingen, en leiden op hun beurt weer tot een hernieuwing van diezelfde publieke visie. In de jaren '30, met de verzuiling in volle glorie gaande, houdt dat in dat de media onderdanig de elite uit de eigen zuil volgden. In zekere zin voelden ze zichzelf verplicht om zich aan partijpolitiek vast te houden⁷⁰. Dit werd immers ook van hen verwacht. Kranten publiceerden wat hun publiek wil lezen en dit bepaalt dus voor een groot deel hun inhoud⁷¹. Op die manier had iedere krant een eigen imago en bijbehorende achterban, of zuil. Grote katholieke krant de Maasbode beschreef haar functie als krant zelfs als 'een wapen dat nodig is, om de wereld in de naam van Christus te winnen'⁷². Deze gekleurde media was niet bepaald een geheim. Sommige kranten, zoals bijvoorbeeld de eerder genoemde de Standaard, hadden openlijke en officiële banden met politieke partijen⁷³. In het geval van de Standaard was dat de ARP van Colijn.

2.2 – Welke kranten en artikelen, en waarom?

Zoals eerder beschreven, zijn de meningen in de media en de publieke opinie niet hetzelfde, hoewel ze wel invloed op elkaar hebben. In het kader van de beperkte omvang van het onderzoek, is er gekozen om een analyse uit te voeren op de inhoud van drie kranten, welke later toegelicht zullen worden.

De kranten worden inhoudelijk opgebouwd uit verschillende onderdelen. Zo zijn er, afgezien van reclame, sportuitslagen en recensies, ook onder andere interviews, achtergrondverhalen, columns, ingezonden brieven en natuurlijk nieuwsberichten. Deze nieuwsberichten kunnen ter plekke geschreven zijn door (buitenlandse) correspondenten. Door het sterk verzuilde karakter van kranten in de jaren '30, worden in het kader van dit onderzoek alle mogelijke geschreven stukken over de boekverbrandingen of de genoemde belangrijke gebeurtenissen geanalyseerd. Alle stukken die worden gepubliceerd door de redacties, inclusief ingezonden brieven waar ze in theorie inhoudelijk geen invloed op hebben, worden gepubliceerd in het volle bewustzijn dat het kan bijdragen aan de publieke opinie. De toon van al deze artikelen, nieuwsberichten of andere stukken (inclusief ingezonden brieven), werden dus in zekere zin juist gepubliceerd om de

---

⁶⁸ Knapen, H.P.M. *Burgers en hun media. Over publieke opinie, elite en mediawijsheid*. 6.

⁶⁹ Ibidem, 6-7.

⁷⁰ Ibidem, 10.

⁷¹ Kennamer, D. *Public Opinion, The Press, and Public Policy* 4-13.

⁷² Stoop, P. *Niederländische Presse unter Druck: Deutsche auswärtige Pressepolitik und die Niederlande 1933-1940*, 62-63.

⁷³ Ibidem, 62.

meningsvorming te beïnvloeden. De gekozen stukken zullen enkel teksten bevatten, en geen afbeeldingen of spotprenten.

Analyse van de kranten toont een duidelijk beeld van wat er in die tijd speelde onder de schrijvers en lezers. Wat er in de kranten stond, was in zekere zin een afspiegeling van de gedachtegang binnen de zuil in kwestie. Door het lezen van columns, persoonlijke ervaringen en nieuwsberichten uit die tijd, krijgt men een mogelijkheid om zich in te leven in die tijd. Op die manier kan er gekeken worden hoe mensen toentertijd stonden tegenover de ontwikkelingen in Duitsland.

Duidelijk is nu welke stukken gekozen zijn, en waarom die geanalyseerd worden. Ook is aangegeven aan de hand van welke data dat gaat gebeuren. In de inleiding is al kort genoemd welke drie kranten er besproken gaan worden, maar hier wordt ook toegelicht waarom juist die zijn gekozen.

De eerste krant die geanalyseerd gaat worden is de Telegraaf. Vandaag de dag de krant met de grootste oplage in Nederland, en die in de jaren '30 met zo'n 100.000 kranten per editie (2x per dag: in de ochtend en avond) ook tot de grote spelers behoorde. Opgericht in 1893, bevond de krant zich in de neutrale/liberale zuil, en was niet aan een politieke partij verbonden, wat echter niet inhield dat de krant geen politieke visie had. Voornamelijk schaarde de Telegraaf zich achter de confessioneel-liberale regeringen, die in de jaren '30 hoogtij vierden. Ook waren ze anticommunistisch en pro nationale waarden⁷⁴. De eigenaar, Hak Holdert, had in de eerste wereldoorlog een streng anti-Duitse koers ingezet bij de krant.

De Telegraaf had twee correspondenten in Berlijn in 1933. Ten eerste J.G. van Maasdijk, die door de grootte oplage van de Telegraaf door de Duitsers gezien werd als een van de belangrijkste Nederlandse correspondenten⁷⁵. Naast van Maasdijk was ook journalist Jan Stoffels uitgezonden als correspondent in Berlijn. De Telegraaf schreef positief over de Nederlandse overheden, en was in het verleden anti-Duits. Het is daarmee lastig te voorspellen hoe ze zouden schrijven over de boekverbrandingen in Duitsland, en het kan beide kanten op gaan. Hoe dan ook is de Telegraaf wel een van de grootste stemmen in de neutrale/liberale zuil te noemen.

De tweede krant die geanalyseerd gaat worden is de Tijd. Met een oplage van 12.000 stuks per dag was het een van de grotere kranten in de katholieke zuil, hoewel de krant niet direct gekoppeld was aan de politieke partij. Ondanks de oplage, die in vergelijking met die van Het Volk en de Telegraaf bescheiden is, is de Tijd belangrijk om te analyseren, omdat de krant voornamelijk gelezen werd door de katholieke intellectuele elite⁷⁶. De intellectuelen in een zuil waren tegelijkertijd de beleidsmakers, dus daarom is deze kleinere krant ook relevant voor de inleving binnen de katholieke zuil. Net als de andere kranten had ook de Tijd een correspondent in Berlijn. Tot de eerste maanden van 1933 was dit Tine Laudij, de dochter van hoofdredacteur Alphons Laudij. Daarna werd dit Heinrich Petermeyer, die al eerder correspondent voor een andere krant, de Standaard, was⁷⁷. De boodschap uit de Tijd kan gezien worden als een stem uit de katholieke zuil, en het is lastig te voorspellen of, en zo ja, wat voor waardeoordelen er zullen zijn in de teksten.

De derde en laatste krant is de grootste krant van de socialistische zuil, 'Het Volk'. De krant was in 1900 opgericht, en was vanaf het begin af aan nauw verbonden met de SDAP. De krant diende als

---

⁷⁴ Ibidem, 65.

⁷⁵ Ibidem, 411.

⁷⁶ Ibidem, 68.

⁷⁷ Ibidem, 414-415.

partijkrant van deze arbeiderspartij en werd met financiële hulp van de Duitse zusterpartij SDP opgericht, met SDAP-voorzitter Pieter Jelles Troelstra als eerste hoofdredacteur⁷⁸. In 1929 werd de uitgever van Het Volk door een fusie onderdeel van uitgever De Arbeiderspers, waardoor het daarmee ook officieel een onderdeel werd van de SDAP. Gevolg hiervan was dat de verbondenheid tussen partij en krant nog nauwer werd; zo werden bijvoorbeeld hoofdredacteurs vanaf dat moment benoemd op SDAP-congressen. De kranten werden gezien als strijdmiddel van de partij tegen de zittende elite, en stonden centraal in de sociaaldemocratische arbeidersklasse⁷⁹. Naast een nationale versie, die gedrukt werd in Amsterdam, waren er ook door het hele land regionale edities zoals 'Vooruit' in Den Haag of 'Voorwaarts' in Rotterdam. Deze verschillende regio-edities hadden tezamen met de nationale versie samen halverwege de jaren '30 een gezamenlijke oplage van ongeveer 200.000 stuks⁸⁰.

Het Volk had in 1933 een correspondent in Berlijn. L.J. van Looi, medeoprichter van de socialistische radio-omroep VARA, was werkzaam in Berlijn tot de zomer van 1934, toen de nazi's alle buitenlandse communistische en socialistische correspondenten het land uitwezen⁸¹. Er is gekozen om Het Volk te analyseren, omdat dit bij uitstek de socialistische visie op de gebeurtenissen zal aantonen. Ideologisch gezien zijn de socialisten vrijwel het tegenovergestelde van de nazi's: een links, internationalistisch wereldbeeld versus een extreem rechts, nationalistisch wereldbeeld. De communisten in Duitsland, die puur ideologisch overeenkomsten tonen met de socialisten en sociaaldemocraten, werden al gauw door de nazi's verboden en buitenspel gezet. Daarnaast stonden er ook veel socialistische auteurs op de verboden lijsten van de nazi's, wiens boeken ook daadwerkelijk verbrand zijn in mei. Om deze redenen ligt het voor de hand dat Het Volk voornamelijk negatief schrijft over de gebeurtenissen in nazi-Duitsland.

Hoofdstuk 3: Krantenanalyse

Voor de analyse van deze artikelen is er een analyseschema gemaakt, die te vinden is in bijlage 2. Het analyseschema verklaart wanneer artikelen in welke categorie passen. Aanvullend op het analyseschema is er een overzicht van bijvoeglijke naamwoorden en emoties, die bij een van de categorieën passen. Als zulke of vergelijkbare emoties doorschemeren in de geschreven artikelen, wordt er voor de bijbehorende categorie gekozen. Aan de ernst van de toon wordt vervolgens bepaald of er sprake is van 'zeer' positieve of negatieve artikelen tegenover neutrale, overwegend positieve of overwegend negatieve artikelen.

Voor ieder te analyseren artikel, wordt er geturfd in het schema. Er wordt dus aangenomen dat alle artikelen ofwel zeer negatief, overwegend negatief, neutraal, overwegend positief of zeer positief staan tegenover de gebeurtenissen. Aan het einde worden alle artikelen bij elkaar opgeteld, en de 'eindscore' per krant wordt in acht genomen bij de deelconclusies per krant. Bij bijlage 3 is een leeg schema te vinden, dat ingevuld gaat worden voor alle kranten waar dat toepasbaar is. De kranten zijn door middel van de website van de Koninklijke Bibliotheek online bekeken, en in een enkel geval op locatie bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Zoals ook al eerder gezegd is, was het in de jaren '30 voor grote kranten gebruikelijk om twee edities per dag uit te brengen, te weten een ochtend- en avondeditie. Dit is in sommige gevallen

---

⁷⁸ Fokke, J. *Eerste uitgave Het Volk*. <http://www.isgeschiedenis.nl/toen/eerste-uitgave-het-volk/> [geraadpleegd op 15 april 2017].

⁷⁹ Stoop, P. *Niederländische Presse unter Druck: Deutsche auswärtige Pressepolitik und die Niederlande 1933-1940*, 68-69.

⁸⁰ Ibidem, 69.

⁸¹ Ibidem, 379 & 410.

ook het geval bij de drie kranten gekozen voor dit onderzoek. Waar dit het geval is, zullen beide edities geanalyseerd worden. In het geval dat de belangrijke gebeurtenissen plaatsvinden op een zaterdag, had de krant van de dag er na eigenlijk geanalyseerd moeten worden. Deze dag valt op een zondag, en Het Volk had in 1933 geen zondageditie. In zulke gevallen zullen de maandagkranten geanalyseerd worden.

Tot slot dient gezegd te worden dat er in de kranten veel geschreven is over Duitsland of de nazi's in het algemeen. In het kader van het onderzoek zullen enkel de artikelen of stukken geanalyseerd worden met betrekking tot de belangrijke gebeurtenissen in de tabel hieronder, die afkomstig is uit hoofdstuk 1.1. De kranten die zijn uitgekozen zijn namelijk ook uitgekozen omdat ze de dag na deze belangrijke gebeurtenissen verschenen zijn. Verder komen enkel artikelen die op een andere manier direct verbonden zijn met de boekverbrandingen aan bod.

Datum gebeurtenis in 1933	Gebeurtenis
28 februari	Verordening van de Rijkspresident voor de bescherming van volk en staat, naar aanleiding van de rijksdagbrand. Eerste aanzet tot massacensuur.
5 april	Aanval en vernietiging communistische bibliotheek in Berlijn.
8 april	Aankondiging van de actie omtrent verbrandingen van on-Duitse boeken.
12 april	Officiële start van de bovenstaande actie.
13 & 14 april	Verspreiding van de 12 Thesen tegen de on-Duitse geest.
26 april	Uitgave vernieuwde lijst met verboden auteurs door Wolfgang Herrmann.
5 mei	Verbranding boeken uit de universiteitsbibliotheek Keulen
6 mei	Vernietiging Insititut für Sexualwissenschaft, diefstal boeken daar.
10 mei	Landelijke boekverbrandingen in Duitse universiteitssteden.

Naast de data in bovenstaande tabel zullen ook de kranten van 10 mei en t/m 12 t/m 17 mei bekeken worden. Voor de kranten van 11 mei was dat sowieso al het geval, omdat die dag na 10 mei valt.

3.1 – Telegraaf

De eerste datum die voor de drie kranten bekeken wordt, is die van 1 maart, de dag nadat Hitler de noodverordening heeft uitgeroepen die hem meer macht geeft en vrijheden van onder andere de bevolking en de pers afneemt. De Telegraaf geeft hier aandacht aan door middel van een grote kop op de voorpagina, maar opmerkelijk is de woordkeuze hier: de kop luidt 'tegen het communisme', en de onderkop pas 'de Duitse noodverordening gepubliceerd'⁸².

Uit het eerste artikel blijkt dat de Duitse overheid mogelijke toekomstige communistische terreurdaden als directe aanleiding heeft tot het nemen van deze noodverordening. Het lijkt er op dat de schrijver de noodverordening goedkeurt of althans rechtvaardig vindt, als hij het volgende schrijft: 'Dat het gevaar voor terreur-daden nog steeds groot is blijkt reeds uit de gegronde veronderstelling, dat evenals in het Liebknecht-huis ook op andere plaatsen kelders en geheime onderaardsche gangen aanwezig zijn, die voor de gevaarlijke actie der communisten dienst doen of hun gelegenheid geven te ontvluchten'. De schrijver reageert erg koel en neutraal op het gegeven dat de verordening ook effect kan gaan hebben op het werk van dagbladen, correspondenten of journalisten.

⁸²Tegen het communistische geweld, *Telegraaf* (Ochtendeditie 1 maart 1933), 1.

Een later artikel van de correspondent in Berlijn (welke precies wordt niet vermeld) is genuanceerder. Daar stelt de schrijver dat er geen illusies moeten bestaan rondom deze verordening, en het gedaan is met de grondwettelijke vrijheden: 'op de 28ste februari is het fascisme in werking getreden'. Ook maakt hij zich zorgen over de persvrijheid: 'Niet alleen politici en rechters, maar vooral ook zij, die op vakverenigingsgebied, in de literatuur zijn ingerekend' en 'bijna in geheel Pruisen zijn de socialistische bladen vandaag verboden'⁸³.

In een klein artikel later in de krant wordt er neutraal geschreven dat het stadsbestuur van Oldenburg alle communistische bladen 'enz.' zal verbieden. De schrijver sluit af met de opmerking dat het nog niet bekend is of dit ook met de 'democratische pers' gaat gebeuren⁸⁴. Deze neutrale toon wordt aangehouden in de avondeditie van de krant, als er geschreven wordt over arrestaties en beslaglegging bij sociaaldemocratische en communistische dagbladen en (pamflet-)drukkerijen^{85/86}.

De Telegraaf schrijft weinig over de gebeurtenissen in aanloop naar de boekverbrandingen. De eerste referentie naar boekverbrandingen is pas in de zondagkrant van 7 mei, waar wordt aangegeven dat de studentenactie is begonnen om leesbibliotheken, inclusief het Institut für Sexualwissenschaft van Magnus Hirschfeld, te 'zuiveren'. Vermeld wordt dat de actie zich voornamelijk heeft gericht op openbare bibliotheken, en er de eerstvolgende woensdag (10 mei 1933) overgegaan zou worden op een auto-da-fé van de in beslag genomen boeken⁸⁷. Dit is een verouderd woord waarmee werd bedoeld dat deze boeken verbrand zouden gaan worden. Het woord zelf kent zijn oorsprong uit de Portugese en Spaanse talen, en betekent letterlijk 'handeling van het geloof' of 'daad van het geloof', en werd ook wel gebruikt om ketterverbrandingen mee aan te duiden⁸⁸. In de korte tekst staan geen waardeoordelen. De toon, die aangeeft dat mensen zelf de vrijheid hebben om hun boeken wel of niet in te leveren, zet de nazi's weliswaar in een enigszins positief daglicht omdat er sprake is van keuzevrijheid, maar nog steeds is het inhoudelijk neutraal geschreven.

In de avondeditie van 11 mei halen de boekverbrandingen de voorpagina, bestaand uit twee artikelen. Ten eerste een informatief stuk, daarnaast een sfeerverslag van de correspondent ter plekke. In het eerste stuk worden stukken van de speech van Goebbels geciteerd, en is neutraal het verloop van de avond in Berlijn toegelicht. Tot slot wordt er ook medegedeeld hoe de avonden in andere Duitse steden als Bonn, München en Breslau zijn verlopen⁸⁹. In het sfeerverslag van de correspondent beschrijft hij dat de sfeer bij de verbrandingen zelf positief te noemen was, maar noemt de verbrandingen een 'moderne beeldenstorm'⁹⁰. Hij bestempelt een betoog dat hij van een fanatieke nazi-student aanhoorde als erg heftig en dusdanig scherp van kritiek, dat het hem beter leek niet tegen in te gaan. Hij dacht dat zulke extremistische gedachten nog symptomen waren van de politieke omwenteling die de nazi's de macht heeft gegeven, en verwacht dat dit in de toekomst nog 'bij zou trekken'. Dit is dus een vrij negatieve beschrijving van de daders. Op de tweede pagina is er een haast poëtisch stuk te vinden dat de boekverbrandingen streng afkeurt; 'als er slechts één pagina van wijsheid en schoonheid voor alle tijden in deze boeken, die in vlammen opgingen, zou zijn, dan heeft die alleen reeds de auto-da-fé tot een gruwelijke, lugubere vertoening

⁸³ De 28ste Februari een historische datum, *Telegraaf* (Ochtendeditie 1 maart 1933), 1.

⁸⁴ 4 Dooden en 3 gewonden!, *Telegraaf* (Ochtendeditie 1 maart 1933), 10.

⁸⁵ Nieuwe huiszoekingen te Berlijn., *Telegraaf* (Avondeditie, 1 maart 1933), 1.

⁸⁶ Duitse communiste naar Kopenhagen gevlucht. *Telegraaf* (Avondeditie, 1 maart 1933), 9.

⁸⁷ Auto-da-fé van 'on-Duitse' boeken. *Telegraaf* (7 mei 1933), 1.

⁸⁸ Enclyo. *Autodafe*. <http://www.encyclo.nl/begrip/autodafe> [geraadpleegd op 7 mei 2017]

⁸⁹ Dr. Göbbels hoopt een nieuwen geest te zien opstijgen. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 1.

⁹⁰ Bij geestelijken vader van dit auto-da-fé. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 1.

gemaakt'⁹¹. Later in de krant, onder het laatste nieuws, staat er nogmaals een korte, neutrale beschrijving van wat er de avond is gebeurd op het Opernplatz⁹².

In de ochtendeditie van de dag erna, op 12 mei, wordt op de voorpagina gerefereerd naar de negen leuzen die gezongen werden gedurende de boekverbrandingen⁹³. Op de tweede pagina staat kort beschreven hoe de schrijver van het artikel langs een boekwinkel in Amsterdam liep, om een speciaal ingerichte kast te zien met boeken die in Duitsland werden verbrand. Er wordt positief geschreven over de boeken, en negatief over de verbrandingen⁹⁴. In de avondeditie wordt kort, bondig en zonder waardeoordeel bericht over een boekenverbranding door het studentencorps in Bonn⁹⁵.

In de zondageditie van 14 mei is een artikel door professor R. Casimir gepubliceerd, waarin hij erg kritisch schrijft over de gebeurtenissen. De professor vraagt zichzelf af waarom de Duitse studenten zulke onwaardige wreedheden bedreven hebben. In een lang betoog beschuldigt hij de nazi's geen vrome Christenen te zijn, en bovenal een verschrikkelijke daad verricht te hebben⁹⁶.

Niet alle geluiden zijn echter zo negatief: in een artikel in de krant van maandag 15 mei wordt er geschreven over pacifistische literatuur. Nazi-bestuurder von Papen heeft verklaard waarom zulke boeken op de brandstapel zijn geëindigd. De schrijver stemt ermee in dat "Im Westen nicht Neues" en soortgelijke boeken inderdaad 'pacifistische rommel' is, en pacifisten eigenlijk maar 'luiards' zijn die 'verderfelijke propaganda verspreiden'⁹⁷. Hieruit blijkt enige goedkeuring voor de daad van de Duitsers.

Het laatste relevante nieuwsbericht in de Telegraaf is een kort, neutraal gebracht bericht dat er ook in Hamburg boekverbrandingen hebben plaats gevonden⁹⁸.

Al met al is de berichtgeving in de Telegraaf wisselvallig te noemen. De nieuwsberichten zijn bijna allemaal neutraal geschreven, bedoeld om te informeren over wat er allemaal gaande was. Naast deze acht neutrale nieuwsberichten zijn er ook vijf artikelen die negatief schrijven over de gebeurtenissen, waarvan twee zelfs zeer negatief. Ook is er in een tweetal artikelen zelfs begrip terug te vinden voor de gebeurtenissen, deze zijn geturfd als 'positief'. Het volledige overzicht kan teruggevonden worden in bijlage 4. Gesteld kan dus worden dat de Telegraaf voornamelijk neutraal schrijft over de gebeurtenissen, zichzelf regelmatig negatief uit, en af en toe positief.

3.2 – De Tijd

Net als de Telegraaf kopt de Tijd over de nieuwe noodverordening van Hitler. Ook de Tijd citeert de verklaring van de Duitse overheid, met 'tegen de terreur der communisten' als ondertitel. Neutraal en objectief wordt vervolgens medegedeeld wat deze maatregel inhoudt: 'bij par. 1 worden tot verweer tegen communistische daden van terreur, de artikelen van de Rijksgrondwet, welke betrekking hebben op de waarborging der persoonlijke vrijheid, de persvrijheid (...) buiten werking gesteld'⁹⁹. Ook wordt objectief en zakelijk geschreven in welke steden en deelstaten er

---

⁹¹ Auto-da-fé. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 2.

⁹² Het auto-da-fé te Berlijn. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 15.

⁹³ Negen verbrandings-spreuken. *Telegraaf* (ochtendeditie 12 mei 1933), 1.

⁹⁴ Wat men in Duitschland verbrandde.... *Telegraaf* (ochtendeditie 12 mei 1933), 2.

⁹⁵ Ook te Bonn een brandstapel. *Telegraaf* (avondeditie 12 mei 1933), 2.

⁹⁶ R. Casimir, 'De brandstapel spreekt', *Telegraaf* (14 mei 1933), 13.

⁹⁷ Natuurlijke oorzaken. *Telegraaf* (15 mei 1933), 2.

⁹⁸ Ook boekverbrandingen te Hamburg. *Telegraaf* (avondeditie 16 mei 1933), 2.

⁹⁹ Noodverordening van Hitler. *De Tijd* (ochtendeditie 1 maart 1933), 1.

acties waren tegen communistische en sociaaldemocratische drukkerijen partij- en dagbladbureaus.

Deze zakelijke toon verandert in de avondeditie, waar een redacteur scherpe woorden uit in een artikel in het buitenlands overzicht. Feitelijk grijpt de schrijver de kans om zijn gal te spuwen over het 'roode gevaar' dat acuut zou zijn in Duitsland, en zegt dat de 'van verschillende anti-Hitleriaansche zijden uit het buitenland geopperde veronderstelling (...) dat de brandstichting in het Rijksdaggebouw eenvoudig zouden moeten beschouwd worden als provocatie-middelen der Nazi om hun rigoureuze strijd tegen het Marxisme te vervaardigen' in de feiten nauwelijks steun krijgt. Hij geeft aan dat er een 'uitgebreid terreurplan der Moscovieten' is, waarbij zelfs vrouwen en kinderen niet gespaard zullen worden, en zelfs van vergif tegen de burgerbevolking gebruik zou worden gemaakt¹⁰⁰. De schrijver stelt dat Duitsland meer officiële communisten kent dan alle Sovjet-republieken bij elkaar, en zegt dat hij de noodverordening toejuicht, ter bescherming van het Duitse volk.

Een andere opinieschrijver stelt zich genuanceerder en vrij negatief op, en vraagt zich af of de nieuwe verordening niet gevoelig is voor volkomen willekeur en partijdige toepassing. Hij vreest dat de opvatting van 'hoog- en landverraad' synoniem gaat zijn aan antinationaalsocialistisch¹⁰¹. Ook wijst deze schrijver erop dat de verkiezingscampagne van concurrerende politieke partijen monddood is gemaakt, doordat de 'onwelgevallige bladen' uitgeschakeld zijn: een directe verwijzing naar de gebrekkige persvrijheid.

Na deze berichten als reactie op de noodverordening na de rijksdagbrand is het opvallend dat er verder in maart en april in de gekozen kranten geen verdere artikelen of nieuwsberichten zijn over de noodverordening of de aanloop naar de boekverbrandingen. De eerste nieuwsberichten die verwijzen dat er boeken verbrand zullen gaan worden, zijn terug te vinden in de ochtendeditie van de krant van 7 mei, waar er in twee korte, neutraal geschreven berichten van vijf en acht regels per stuk wordt verwezen naar 'zuiveringen' van bibliotheken, die 'woensdag a.s.' verbrand gaan worden^{102/103}. Overigens wordt in de tweede nog wel nadrukkelijk gezegd dat de actie zich 'natuurlijk alléén tegen de voor het publiek toegankelijke bibliotheken richt'.

In de ochtendeditie van 10 mei, de dag van de verbrandingen, wordt in een kort artikel het programma van de boekverbrandingen in Berlijn doorgenomen, op een neutrale informatieve wijze¹⁰⁴. In de avondeditie wordt er wat dieper ingegaan op de gebeurtenis zelf. Net als in de Telegraaf wordt het ook in de *Tijd* een autodafé genoemd, en weer is er sprake van twee schrijvers. De eerste schrijver stelt dat er onder de boeken die verbrand gaan worden "zich tal van werken bevinden, die zich wezenlijk verdienen, want nergens werd de walgelijkste en volkbedervende pornographie listige tot "sexuele wetenschap" gepromoveerd dan juist in Duitschland'. Ook linkse boeken krijgen het te verduren: "Dat ook de boeken van het Marxisme gedoemd worden tot vernietiging in het roode vuur, kan onzerzijds van harte worden toegejuicht", en ook zou het volgens de schrijver vaststaan dat er veel "quasi-wetenschappelijke en roode rommel" verbrand gaat worden¹⁰⁵. De tweede schrijver is iets genuanceerder over de boekverbrandingen, maar keurt het niet volstrekt af. De gedachte achter de boekverbrandingen zouden een 'goede kern' bezitten, maar is net als het nationaalsocialisme in zijn geheel, overdreven¹⁰⁶. Het verhaal

---

¹⁰⁰ Duitschland in „staat van beleg“. *De Tijd* (avondeditie 1 maart 1933), 5.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Boekverbranding. *De Tijd* (ochtendeditie 7 mei 1933), 1.

¹⁰³ Strijd tegen on-Duitsche boeken. *De Tijd* (ochtendeditie 7 mei 1933), 6.

¹⁰⁴ On-Duitsche lectuur. *De Tijd* (ochtendeditie 10 mei, 1933), 2.

¹⁰⁵ Het Duitse onderwijsideaal - Het boekenautodafe - het kaf en koren. *De Tijd* (avondeditie 10 mei 1933), 9.

¹⁰⁶ Ibidem.

dwaalt daarna af van boekverbrandingen, en de schrijver gaat verder over het Duitse onderwijs. De indruk die kan ontstaan bij het lezen van dit artikel is dat verbranden weliswaar te ver gaat, maar het best een prima idee is.

Na de (zeer) positieve artikelen van de 10 mei, is het de dag erna op 11 mei in beide edities opvallend stil. Enkel in de avondeditie van 11 mei wordt in de nieuwsberichten kort geschreven over de gebeurtenis van de avond ervoor, waar met een neutrale, objectieve toon de speech van Goebbels in Berlijn geciteerd wordt. Ook zijn er referenties naar andere boekverbrandingen in Duitsland¹⁰⁷. In de ochtendeditie van 12 mei vervolgens is er, net als in de Telegraaf, ruimte voor de negen spreuken bij de verbranding van de 'on-Duitse' boeken¹⁰⁸. Deze worden overigens ingeluid na een korte inleiding zonder waardeoordeel. In de ochtendeditie van 13 mei wordt in een nieuwsbericht van vijf regels gezegd dat de Duitse studentenbeweging heeft medegedeeld dat er tijdens de boekverbranding, ondanks de geruchten, geen Engelse en Franse boeken zijn verbrand¹⁰⁹. Ook bij dit bericht is er geen waardeoordeel.

Het eerste echte grote artikel als reactie op de boekverbrandingen sinds de boekverbrandingen zelf, staat op de voorpagina van de ochtendeditie van 14 mei. De correspondent somt op welke boeken van welke schrijvers op de brandstapel geëindigd zijn, en stelt dat er zowel gevaarlijke als ongevaarlijke boeken verbrand zijn. In de ogen van de schrijver mogen de Duitsers trots zijn op de tucht, het verantwoordelijkheidsgevoel en de berekendheid waar ze over beschikken, wat er aan heeft bijgedragen dat zij deze 'sensationele vertooning' hebben kunnen voorbereiden. De verbrande literatuur was voornamelijk joods, en de correspondent stelt dat de Duits-Joodse schrijvers de romantische invloeden van de Duist-christelijke schrijvers hebben tegengehouden. De schrijver voorspelt dan ook dat die laatste de komende tijd kunnen floreren, waardoor de Duitse literatuur een periode van romantiek tegemoet gaat¹¹⁰. In dit stuk staan geen afkeurende woorden voor de nazi's. Hoewel de schrijver positief over Duitse eigenschappen schrijft, is hij echter niet positief over de boekverbrandingen zelf. Over die boekverbrandingen zelf schrijft hij eigenlijk geen waardeoordelen. Een andere redacteur die namens de redactie schrijft, in een aanvullend stuk tekst, doet dat wel. In de aanvulling wordt geschreven dat het merkwaardig is dat de 'pornografische werken' van een andere schrijver, Hans Heinz Ewers, niet werden verbrand, omdat ze dit 'ten volle verdienen'. Vervolgens wordt de schrijver op een cynische manier als opportunist beschreven, omdat hij het met zijn boeken het publiek zou vergiftigen¹¹¹. Het laatste nieuwsbericht stamt uit de avondkrant van 15 mei, waar in vier regels snel en neutraal wordt gemeld dat de boekverbrandingen grote opwindning in Palestina hebben teweeggebracht, en tevens de 'boycotpropaganda' daar hebben verscherpt¹¹².

Tot slot kan men zeggen dat, op basis van de geanalyseerde artikelen, de *Tijd* lichtelijk positief was tegenover de boekverbrandingen. Net als bij de Telegraaf waren de meeste nieuwsartikelen neutraal, maar als er bij de artikelen een mening naar voren kwam, was het voornamelijk een die de gebeurtenissen goedkeurde. Zo zouden de communisten het verdienen en zou het alleen maar toegejuicht worden dat de 'rode communistische rommel' werd verbrand. Ook was er überhaupt minder aandacht voor de boekverbrandingen dan in de Telegraaf, en als die er al was, ging het vaak om kleine nieuwsartikelen van enkele regels. Naast negen neutrale artikelen was er slechts

---

¹⁰⁷ Boekenverbranding te Berlijn. *De Tijd* (avondeditie 11 mei 1933), 2.

¹⁰⁸ Pathos der Nazi's. *De Tijd* (avondeditie 12 mei 1933), 1.

¹⁰⁹ Staking bij Ullstein. *De Tijd* (ochtendeditie 13 mei 1933), 2.

¹¹⁰ De boeken op den brandstapel. *De Tijd* (ochtendeditie 14 mei 1933), 1.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Reactie in Palestina. *De Tijd* (avondeditie 15 mei 1933), 9.

één lichtelijk negatief tegenover de boekverbrandingen, en vier positief, waarvan twee zelfs zeer positief. Het volledige overzicht is te vinden in bijlage 5.

3.3 – Het Volk

Het Volk begint de krant van 1 maart met een kop die duidelijk weergeeft hoe ze over de noodverordening denken: 'Hitler's dictatuur is thans een feit'. In een eerste artikel wordt neutraal medegedeeld wat de verordening inhoudt, waaronder een inperking van de persoonlijke- en persvrijheid. Na dit artikel gaat de correspondent specifiek in op de persvrijheid in Duitsland, omdat communistische en sociaaldemocratische pers verboden zouden zijn in Duitsland¹¹³. Hij uit zijn zorgen over de gang van zaken en over de persvrijheid. Op de tweede pagina meldt een verslaggever dat de staat censuur toepast waardoor de communistische en sociaaldemocratische kranten verboden zijn, waardoor 'alle normale uitingsmiddelen van onze beweging onmogelijk zijn gemaakt'¹¹⁴. Ook hier heerst angst en vrees voor de toekomst. Later volgt een sfeerverslag van de laatste uren van een sociaaldemocratische krantdrukkerij, die achter de krant 'Vöwärts' schuilt, die werd stilgelegd door de nazi's. Het bericht is neutraal geschreven¹¹⁵.

Ook in de avondeditie van 1 maart staan veel verhalen over Duitsland, waaronder veel artikelen die niet als onderwerp persvrijheid hebben. Door de kaders van dit onderzoek zullen die artikelen niet geanalyseerd worden. Op de voorpagina staat het bericht dat de eerder genoemde krant Vöwärts officieel verboden is¹¹⁶. Op de tweede pagina gaat de correspondent dieper in op de maatregelen omtrent perscontrole, en legt hij uit hoe de maatregelen dienen om 'het communistisch gevaar te bestrijden'¹¹⁷. Dit gaat op een objectieve toon. In een ander artikel stelt de krant wantrouwend dat de officiële berichten uit Duitsland van het Wolff-persbureau eenzijdig en propagandistisch zijn voor de nazi's, waardoor het 'een eenzijdig instrument van de regering' is¹¹⁸.

In de ochtendkrant van 13 april staat een cynisch artikel over hoe Duitsland van plan is de persvrijheid terug te brengen. Volgens de schrijver moeten alle dagbladschrijvers de regering steunen, voordat het verbod opgeheven kan worden¹¹⁹. Over verboden boeken wordt echter nog niets geschreven, dit gebeurt namelijk voor het eerst in de ochtendkrant van 27 april, de dag nadat Wolfgang Herrmann een hernieuwde lijst van verboden auteurs openbaar heeft gemaakt. In een zeer kritisch artikel wordt gesteld welke schrijvers er op de verboden lijst staan, en dat er op 10 mei een 'schat van wetenschap in de vlammen' gaat, evenals dat Duitsland '(terug) naar de middeleeuwen (gaat)'¹²⁰. In de avondeditie van 6 mei staan twee korte nieuwsberichten over de aangekondigde boekverbrandingen en de voorbereidingen daartoe. Beide korte nieuwsberichten kenmerken zich door een kalme, nieuwsbrengende schrijfstijl zonder waardeoordelen^{121/122}.

In de ochtendkrant van 10 mei, de dag van de boekverbrandingen, staat er op de voorpagina een herinnering aan de gebeurtenis die gepland staat voor die dag¹²³. Het wordt een symbolische daad

¹¹³ Hitler's dictatuur is thans een feit. *Het Volk* (ochtendeditie 1 maart 1933), 1.

¹¹⁴ Hitler's benden vreten uit de staatsruif. *Het Volk* (ochtendeditie 1 maart 1933), 2.

¹¹⁵ Sensatie-nacht. *Het Volk* (ochtendeditie 1 maart, 1933), 2.

¹¹⁶ Voor goed verboden. *Het Volk* (avondeditie 1 maart, 1933), .1.

¹¹⁷ Alle propaganda onderdrukt. *Het Volk* (avondeditie 1 maart 1933), 2.

¹¹⁸ Onbetrouwbare bureaux. *Het Volk* (avondeditie 1 maart 1933), 2.

¹¹⁹ Hoe persvrijheid hersteld wordt. *Het Volk* (ochtendeditie 13 april 1933), 1.

¹²⁰ Brandstapels! *Het Volk* (ochtendeditie 27 april, 1933), 2.

¹²¹ Brandstapel van boeken. *Het Volk* (avondeditie 6 mei 1933), 2.

¹²² Een bibliotheek leeggehaald. *Het Volk* (avondeditie 6 mei 1933), 2.

¹²³ Inderdaad, 'n symbolische daad!. *Het Volk* (ochtendeditie 10 mei 1933), 1.

genoemd, die de schande van Duitsland kenmerkt. In de avondeditie van 10 mei wordt er ook uitvoerig aandacht besteed aan de boekverbrandingen. In een voorpagina-artikel wordt kritisch geschreven over Hitler's pogingen om de Duitse sociaal-democratische partij en dagbladen monddood te maken. De schrijver stelt dat 'de partij met de verbrande boeken op de brandstapel gaat'¹²⁴. In een ander stuk op de pagina wordt zeer negatief geschreven over de boekverbrandingen, en gesteld dat het slechts een kwestie van tijd is voordat er socialisten publiekelijk worden verbrand, nadat dat het geval is geweest bij hun boeken. Ook wordt er gesteld dat 'geen macht ter wereld de socialistische gedachte kan uitroeien'¹²⁵. Later in de krant staan twee korte nieuwsberichten over boekwinkels en exposities met de kenmerkende namen 'de Duitse cultuurschande' en 'terug naar de middeleeuwen', die negatief over de boekverbrandingen zijn^{126/127}. Op de achtste pagina is er zelfs gekozen om een hele pagina af te drukken met portretten en stukken tekst geschreven door enkele auteurs van wie de werken op de brandstapel zijn geëindigd, zoals Marx en Remarque. Deze stukken worden ingeleid door een uiterst kritisch stuk tekst: 'Wat een ironie! Een dag van waanzin, een dag van alledwaasten haat: heden worden in het land, wat ééns het land van dichters en denkers was, al de boeken verbrand, waarvan de inhoud niet strookt met het gebrek aan inhoud aan de hoofden der Hitlersche machthebbers en waarvan de schrijvers óf socialist óf pacifist óf Jood zijn'¹²⁸. Ook de woorden 'onbegrijpelijk', 'krankzinnig', 'middeleeuwen' en 'geestesziekte' komen langs om de situatie te beschrijven.

In de ochtendeditie van 11 mei kopt de krant groots met de boekverbrandingen. Er wordt gerefereerd aan de zwarte lijst 'tegen den on-Duitschen geest', en de daadwerkelijke verbrandingen. De boekverbrandingen worden een 'regelrechte mislukking' genoemd waar 'slechts drieduizend menschen gruweldaden' uitgevoerd zagen worden¹²⁹. Later in deze editie wordt ook de volledige rede gedrukt die op een radioshow van de VARA is uitgezonden. In de tekst wordt neutraal ingeleid hoe de gebeurtenissen naar de boekverbrandingen hebben plaats gevonden, maar naarmate de tekst vordert krijgt hij een negatieve bijmaak. Dit komt door zinnen als 'wie gelooft zulk een dwaasheid?' en 'Hoe kinderlijk is deze voorstelling!'¹³⁰. In de avondeditie van 11 mei staat een gedicht dat de boekverbrandingen afkeurt: de schrijver noemt Duitsers 'het beest' en stelt dat de geest overleeft, zelfs al brandt het papier¹³¹.

In de ochtendeditie van 12 mei staan de negen spreuken die geroepen werden gedurende de ceremonie, maar met een bittere ondertoon door de titel: 'waanzin ten top gedreven'¹³². In de avondeditie staat vervolgens een nieuwsbericht, afkomstig van Wolff, waarin neutraal wordt gezegd dat er enkel Duitse boeken zijn verbrand, en geen buitenlandse¹³³. In een ander stuk een aantal pagina's verderop in de krant wordt een schrijver voor de 'Amsterdammer' (protestante krant) er van beschuldigd sympathie te hebben met de boekverbrandingen: 'veelbetekenende sympathie'¹³⁴. De toon is verwijtend en negatief.

---

¹²⁴ Duitse partij zonder geld. *Het Volk* (avondeditie 10 mei 1933), 1.

¹²⁵ Inquisitie herleefd. *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 2.

¹²⁶ De Duitse cultuurschande. *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 7.

¹²⁷ Terug naar de middeleeuwen. *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 7.

¹²⁸ Boekendag... *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 8.

¹²⁹ Terug naar 1472. *Het Volk*. (ochtendeditie 11 mei 1933), 1.

¹³⁰ Een Jood over het Nazi-vuur. *Het Volk*. (ochtendeditie 11 mei 1933), 5.

¹³¹ H. Kool, 'Op den brandstapel', *Het Volk*. (avondeditie 11 mei 1933), 15.

¹³² Waanzin ten top gedreven. *Het Volk*. (ochtendeditie 12 mei 1933), 2.

¹³³ On-Duitse boeken verbrand? *Het Volk*. (avondeditie 12 mei 1933), 2.

¹³⁴ Boekenbrandstapel. *Het Volk*. (avondeditie 12 mei 1933), 5.

In de avondeditie van 13 mei refereert een auteur aan de boekverbrandingen als 'een brandstapel voor de boeken van internationaal bewonderde en vereerde kunstenaars en geleerden', die 'een aanslag is op het prestige van de wereld van wetenschap en kunst'¹³⁵. In de avondeditie twee dagen later, op de 15^e, is een algemeen anti-nazi artikel te vinden. Over de boekverbrandingen wordt gezegd dat 'Duitslands huidige schande naar voren komt in het verbranden van eenige duizenden boeken door een troep opgewongen kwajongens'. De diepe schande schuilt volgens de schrijver 'in de vervolging en onderdrukking, openlijk en onbeschaamd, tegen de vrijheid van wetenschap en kunst'¹³⁶. Verderop wordt in een ander kort artikel gezegd dat Magnus Hirschfeld, de eigenaar van het Institut für Sexualwissenschaft, 65 jaar geworden is. Cynisch wordt gezegd dat het 'verjongde' Duitsland zijn boeken recentelijk nog op 'den brandstapel heeft vernietigd'¹³⁷.

De laatste krant die voor Het Volk geanalyseerd wordt is de avondeditie van 17 mei. In een groot artikel op de laatste pagina wordt gezegd dat Duitsland de verbrande boeken wil vervangen door 'chauvinistische rommel'. Er worden verschillende boeken toegelicht die de komende tijd uitgebracht gaan worden in Duitsland. De schrijver stelt aan het einde cynisch en sarcastisch dat 'men ziet, hoe stralend zich de Arische geest al begint te ontplooiën...'¹³⁸.

Op basis van de geanalyseerde artikelen voor Het Volk kan gezegd worden dat de krant stellig negatief was tegenover de boekverbrandingen. Enkele berichten, voornamelijk nieuwsberichten, waren neutraal geschreven. Opmerkelijk was dat die vaak van het Duitse persbureau Wolff afkwamen, waar dat persbureau op 1 maart door de krant nog 'eenzijdig en propagandistisch' werd genoemd. In totaal betrof het 7 neutrale stukken tekst. Rijker in aantal waren echter de negatieve artikelen. Samen waren 21 stukken tekst, driekwart van de geanalyseerde stukken, negatief te noemen. 5 hier van waren zeer negatief, 16 overwegend negatief. Het volledige overzicht is terug te vinden in bijlage 6.

---

¹³⁵ Hitler zoekt een Matteotti. *Het Volk*. (avondeditie 13 mei 1933), 2.

¹³⁶ W. van Ravesteyn, 'Diepe schande van Duitsland', *Het Volk*. (avondeditie 15 mei 1933), 5.

¹³⁷ Wordt Magnus Hirschfeld 65 jaar. *Het Volk*. (avondeditie 15 mei 1933), 12.

¹³⁸ Wachlijst van Arische beschaving. *Het Volk*. (avondeditie 17 mei 1933), 14.

Conclusie

Als men naar de ruwe data van de analyses kijkt, is het eerste wat opvalt de hoeveelheid teksten die de drie kranten hebben besteed aan de onderzochte gebeurtenissen. Waar de Telegraaf en de Tijd redelijk overeen komen met hun aantal teksten (15 en 14), steekt Het Volk met 28 hier ver boven uit; bijna net zo veel als de twee andere kranten bij elkaar. Men kan zien dat alle drie de kranten gebruik maakten van informatie afkomstig van het Duitse persbureau Wolff, wiens informatie door Het Volk als eenzijdig en propagandistisch werd beschreven. Ondanks deze beschuldiging bleef de krant gedurende de gehele analyseperiode nieuwsberichten plaatsen van deze bron. In een schema hieronder staat de kwantitatieve data van de analyses.

Krant & totaal aantal artikelen	Zeer negatief	Overwegend negatief	Neutraal	Overwegend positief	Zeer positief
De Telegraaf (15)	2	3	8	2	-
De Tijd (14)	-	1	9	2	2
Het Volk (28)	5	16	7	-	-

De berichtgeving in de Telegraaf was met acht neutrale artikelen enigszins onpartijdig te noemen. De verwachtingen waren dat het beide kanten op kon gaan, en dit is ook gebeurd. In die zeven artikelen waar wel een mening naar voren kwam, was het vijfmaal negatief, en tweemaal positief. In de Telegraaf werden op het ene moment de boekverbrandingen beschreven als een gruwelijke, lugubere vertoning, en op een ander moment werd gesteld dat pacifisten inderdaad maar de 'luiaards [waren, die] verderfelijke pacifistische rommel verspreiden'. Al met al zijn de meningen in de Telegraaf redelijk verdeeld, hoewel er geconcludeerd kan worden dat er een lichtelijk negatieve houding was tegenover de boekverbrandingen.

Dit in tegenstelling tot De Tijd, een krant waar er voor dit onderzoek geen verwachtingen beschreven waren. Van de 14 artikelen waren er negen neutraal, weer voornamelijk nieuwsberichten. Een bericht was negatief, en vier teksten waren positief tegenover de onderzochte gebeurtenissen. Op momenten blijkt dat de schrijvers bang waren voor de communisten, waardoor de officiële Duitse verklaringen van anticommunistisch handelen als aannemelijk en positief werden gezien. Een voorbeeld is dat een schrijver stelt dat het 'rode gevaar' acuut is in Duitsland, en er sprake is van een uitgebreid terreurplan waarbij zelfs vrouwen en kinderen niet gespaard zouden worden. Verbranding van 'rode' boeken moest worden toegejuicht, en boeken over de seksuele wetenschap waren 'walgelijk'. Geconcludeerd kan worden dat De Tijd lichtelijk positief was tegenover de gebeurtenissen. Hoewel het waarschijnlijk meer zegt over de angst voor de communisten en socialisten dan voor de nazi's, waren het met de huidige tijdsgesest opmerkelijke teksten die soms voorbij kwamen.

De derde, en aan de aantallen te zien ook de meest uitgesproken krant, was het Volk. De meningsuiting in Het Volk was ronduit negatief te noemen. Van de 28 geanalyseerde teksten zijn 21 teksten in het negatieve spectrum geplaatst, en geen enkele in het positieve spectrum. Dit komt overeen met de verwachtingen geschetst voor de analyse: boeken van veel socialistische schrijvers zijn op de brandstapel geëindigd, en de nazi's ondernamen strenge actie tegen de SPD, de Duitse zusterpartij van de SDAP, wat dan weer de officiële partij van Het Volk was. Woorden die gebruikt werden om de gebeurtenissen te omschrijven zijn onder andere 'onbegrijpelijk', 'krankzinnig', '(terug naar de) middeleeuwen' en 'geestesziekte'.

Zo is dus te zien dat de drie kranten, en daarmee ook drie zuilen, ieder hun eigen blik op de gebeurtenissen hadden. Deze analyse geeft een grove schets van deze visies, hoewel er dieper ook nog wat meer over gezegd had kunnen worden. Zo is het bijvoorbeeld zo dat de Tijd en Telegraaf bij enkele kranten de officiële verklaringen van de Duitse overheid citeerden of parafraseerden, waar Het Volk gelijk een (vaak negatieve) eigen invulling geeft aan de betekenissen daarvan. Het parafraseren van de verklaring van de Duitse overheid in een krantenkop zou door sommigen geïnterpreteerd kunnen worden als een gebrek aan tegenspraak. Dit onderzoek had echter een andere insteek, maar het zou interessant zijn om dit in de toekomst dieper te onderzoeken.

Wat betreft de verwachtingen voor het onderzoek, is die na de analyse bij Het Volk het meest accuraat gebleken. Voorspeld was dat de krant voornamelijk negatief zou schrijven over de gebeurtenissen, en dit patroon is inderdaad terug te zien bij de resultaten. Voor de Telegraaf en De Tijd waren eigenlijk geen echte verwachtingen geformuleerd, behalve dat het beide kanten op kon gaan, hoewel dit eigenlijk vanzelfsprekend is. De Telegraaf is eerder negatief dan positief over de gebeurtenissen. Daarnaast is het resultaat van De Tijd opmerkelijk te noemen voor de lezer in de 21^e eeuw, omdat de positieve houding tegenover de gebeurtenissen en boekverbrandingen niet als normaal wordt gezien in onze huidige tijdsgeest. De resultaten van die krant zijn het meeste in strijd zijn met onze mening gebaseerd op de standplaatsgebondenheid van 2017, iets wat alvorens het onderzoek niet in het verwachtingspatroon lag.

Bronnenlijst

Literatuur en internetbronnen

Báez, Fernando, *A universal history of the destruction of books*. (New York, 2008).

Boterman, Frits. & Vogel, Marianne., *Nederland en Duitsland in het interbellum*. (Hilversum, 2003).

Bücherverbrennung 33. (z.d.). *Die Erstellung der, schwarze Liste'*. Geraadpleegd op 28 maart 2017, van <http://www.buecherverbrennung33.de/schwarzelisten.html>

Ten Cate, J.H. ,*De mannen van de daad' en Duitsland 1919-1939: Het Hollandse zakenleven en de vooroorlogse buitenlandse politiek*. (Den Haag, 1995).

The Economist (2016, 23 november). *America's alt-right learns to speak Nazi: 'Lügenpresse'*. Geraadpleegd op 23 maart 2017, van <http://www.economist.com/news/europe/21710866-1848-1939-history-pernicious-word-americas-alt-right-learns-speak-nazi>

Encyclo (z.d.). *Autodafe*. Geraadpleegd op 7 mei 2017, van <http://www.encyclo.nl/begrip/autodafe>

Faust, Anselm. *Die Hochschulen und der undeutsche Geist. Die Bücherverbrennung am 10. Mai 1933 und ihre Vorgeschichte*. (Berlin, 1983).

Fishburn, Matthew. *Burning books*. (New York, 2008).

Fokke, Jesse. (2016, 2 april). *Eerste uitgave Het Volk*. Geraadpleegd op 15 april 2017, van <http://www.isgeschiedenis.nl/toen/eerste-uitgave-het-volk/>

Fourth century (z.d.). *Part of an Edict against Arius and his followers*. Geraadpleegd op 23 maart 2017, van <http://www.fourthcentury.com/urkunde-33/>

Google trends (z.d.). *Fake news*. Geraadpleegd op 23 maart 2017, van <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=fake%20news>

Hellemons, Judith. *De conservatieve jaren '30: een verzuilde samenleving*. Geraadpleegd op 7 april 2017, van <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/de-conservatieve-jaren-30-een-verzuilde-samenleving/>

Kenamer, David J. *Public Opinion, The Press, and Public Policy*. (Westport, 1994).

Knapen, Ben. *Burgers en hun media: over publieke opinie, elite en mediawijsheid*. (Nijmegen, 2008).

Lambiek Comicpedia. (z.d.). *Stripgeschiedenis: 1930-1940 Krantenstrip*, Geraadpleegd op 12 april 2017, van <https://www.lambiek.net/aanvang/1930krantestrip.htm>

Nesbit, J. (2016, 25 oktober). *Donald Trump supporters are using a nazi word to attack journalists*. Geraadpleegd op 24 maart 2017, van <http://time.com/4544562/donald-trump-supporters-lugenpresse/>

Parlement.com. (z.d.). *Tweede Kamerverkiezing 1933*. Geraadpleegd op 8 april 2017, van http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrr/tweede_kamerverkiezingen_1933

Peeters, C. (2016, 15 juli). *Het ideologisch stoken van vuurtjes*. Geraadpleegd op 23 maart 2017, van <https://www.vn.nl/ideologisch-stoken-vuurtjes/>

Pennings, P. *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880*. Kampen, 1991).

Riedlmayer, András. (1995). Erasing the past: The destruction of libraries and archives in Bosnia-Herzegovina. *Middle East Studies Association Bulletin*, 29(1), 7-11.

Rooy, de, Piet. *Ons stipje op de waereldkaart: de politieke cultuur van modern Nederland*. (Amsterdam, 2014).

Sauder, Gerhard. *Zum 10. Mai 1933: Die Bücherverbrennung*. (Darmstadt, 1983).

Schoeps, Julius H., & Tress, Werner. *Verfemt und verboten. Vorgeschichte und Folgen der Bücherverbrennungen 1933*. (Hildesheim, 2010).

Stoop, Paul. *Niederländische Presse unter Druck: Deutsche auswärtige Pressepolitik und die Niederlande 1933-1940*. (München, 1987).

Trump, Donald. [realdonaldtrump]. (2017, 17 februari). "The FAKE NEWS media (failing @nytimes, @NBCNews, @ABC, @CBS, @CNN) is not my enemy, it is the enemy of the American People!" [Tweet]. Geraadpleegd op 23 maart 2017, van <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/832708293516632065>

United States Holocaust memorial museum. (z.d.). *Background: decree of the reich president for the protection of the people and the state*. Geraadpleegd op 27 maart 2017, op <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007888>

Völkischer Beobachter, 14 april 1933.

Wiedermann, Volker. *Buch der verbrannten Bücher*. (Keulen, 2009).

Krantenartikelen

Allen digitaal online aangevraagd op de website van de Koninklijke bibliotheek, tenzij anders aangegeven.

Telegraaf

- Tegen het communistische geweld, *Telegraaf* (Ochtendeditie 1 maart 1933), 1.
- De 28ste Februari een historische datum, *Telegraaf* (Ochtendeditie 1 maart 1933), 1.
- 4 Dooden en 3 gewonden!, *Telegraaf* (Ochtendeditie 1 maart 1933), 10.
- Nieuwe huiszoekingen te Berlijn., *Telegraaf* (Avondeditie, 1 maart 1933), 1.
- Duitse communiste naar Kopenhagen gevlucht. *Telegraaf* (Avondeditie, 1 maart 1933), 9.
- Auto-da-fé van ‚on-Duitse‘ boeken. *Telegraaf* (7 mei 1933), 1.
- Dr. Göbbels hoopt een nieuwen geest te zien opstijgen. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 1.

- Bij geestelijken vader van dit auto-da-fé. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 1.
- Auto-da-fé. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 2.
- Het auto-da-fé te Berlijn. *Telegraaf* (avondeditie 11 mei 1933), 15.
- Negen verbrandings-spreuken. *Telegraaf* (ochtendeditie 12 mei 1933), 1.
- Wat men in Duitschland verbrandde.... *Telegraaf* (ochtendeditie 12 mei 1933), 2.
- Ook te Bonn een brandstapel. *Telegraaf* (avondeditie 12 mei 1933), 2.
- R. Casimir, 'De brandstapel spreekt', *Telegraaf* (14 mei 1933), 13.
- Natuurlijke oorzaken. *Telegraaf* (15 mei 1933), 2.
- Ook boekverbrandingen te Hamburg. *Telegraaf* (avondeditie 16 mei 1933), 2.

De Tijd

- Noodverordening van Hitler. *De Tijd* (ochtendeditie 1 maart 1933), 1.
- Duitschland in „staat van beleg“. *De Tijd* (avondeditie 1 maart 1933), 5.
- Boekverbranding. *De Tijd* (ochtendeditie 7 mei 1933), 1.
- Strijd tegen on-Duitsche boeken. *De Tijd* (ochtendeditie 7 mei 1933), 6.
- On-Duitsche lectuur. *De Tijd* (ochtendeditie 10 mei, 1933), 2.
- Het Duitsche onderwijsideaal - Het boekenautodafe - het kaf en koren. *De Tijd* (avondeditie 10 mei 1933), 9.
- Boekenverbranding te Berlijn. *De Tijd* (avondeditie 11 mei 1933), 2.
- Pathos der Nazi's. *De Tijd* (avondeditie 12 mei 1933), 1.
- Staking bij Ullstein. *De Tijd* (ochtendeditie 13 mei 1933), 2.
- De boeken op den brandstapel. *De Tijd* (ochtendeditie 14 mei 1933), 1.
- Reactie in Palestina. *De Tijd* (avondeditie 15 mei 1933), 9.

Het Volk

- Hitler's dictatuur is thans een feit. *Het Volk* (ochtendeditie 1 maart 1933), 1.
- Hitler's benden vreten uit de staatsruif. *Het Volk* (ochtendeditie 1 maart 1933), 2.
- Sensatie-nacht. *Het Volk* (ochtendeditie 1 maart, 1933), 2.
- Voor goed verboden. *Het Volk* (avondeditie 1 maart, 1933), .1.
- Alle propaganda onderdrukt. *Het Volk* (avondeditie 1 maart 1933), 2.
- Onbetrouwbare bureaux. *Het Volk* (avondeditie 1 maart 1933), 2.
- Hoe persvrijheid hersteld wordt. *Het Volk* (ochtendeditie 13 april 1933), 1.
- Brandstapels! *Het Volk* (ochtendeditie 27 april, 1933), 2.
- Brandstapel van boeken. *Het Volk* (avondeditie 6 mei 1933), 2.
- Een bibliotheek leeggehaald. *Het Volk* (avondeditie 6 mei 1933), 2.
- Inderdaad, 'n symbolische daad!. *Het Volk* (ochtendeditie 10 mei 1933), 1.
- Duitsche partij zonder geld. *Het Volk* (avondeditie 10 mei 1933), 1.
- Inquisitie herleeft. *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 2.
- De Duitsche cultuurschande. *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 7.
- Terug naar de middeleeuwen. *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 7.
- Boekendag.... *Het Volk*. (avondeditie 10 mei 1933), 8.
- Terug naar 1472. *Het Volk*. (ochtendeditie 11 mei 1933), 1. (geraadpleegd in de Koninklijke bibliotheek te Den Haag).
- Een Jood over het Nazi-vuur. *Het Volk*. (ochtendeditie 11 mei 1933), 5. (geraadpleegd in de Koninklijke bibliotheek te Den Haag).
- H. Kool, 'Op den brandstapel', *Het Volk*. (avondeditie 11 mei 1933), 15.
- Waanzin ten top gedreven. *Het Volk*. (ochtendeditie 12 mei 1933), 2.
- On-Duitsche boeken verbrand? *Het Volk*. (avondeditie 12 mei 1933), 2.
- Boekenbrandstapel. *Het Volk*. (avondeditie 12 mei 1933), 5.
- Hitler zoekt een Matteotti. *Het Volk*. (avondeditie 13 mei 1933), 2.
- W. van Ravesteyn, 'Diepe schande van Duitschland', *Het Volk*. (avondeditie 15 mei 1933), 5.
- Wordt Magnus Hirschfeld 65 jaar. *Het Volk*. (avondeditie 15 mei 1933), 12.
- Wachlijst van Arische beschaving. *Het Volk*. (avondeditie 17 mei 1933), 14.

Bijlagen

Bijlage 1: '12 Thesen wider den undeutschen Geist'

Wider den undeutschen Geist!

1. Sprache und Schrifttum wurzeln im Volke. Das deutsche Volk trägt die Verantwortung dafür, daß sein Schrifttum reiner und unverfälschter Ausdruck seines Volkstums sind.
2. Es klafft heute ein Widerspruch zwischen Schrifttum und deutschem Volkstum. Dieser Zustand ist eine Schmach.
3. Reinheit von Sprache und Schrifttum liegt an **Dir!** Dein Volk hat **Dir** die Sprache zur treuen Bewahrung übergeben.
4. **Unser gefährlichster Widersacher ist der Jude, und der, der ihm hörig ist.**
5. Der Jude kann nur jüdisch denken. Schreibt er deutsch, dann **lügt** er. Der Deutsche, der deutsch schreibt, aber undeutsch denkt, ist ein **Verräter!** Der Student, der undeutsch spricht und schreibt, ist außerdem **gedankenlos** und wird seiner Aufgabe untreu.
6. **Wir wollen die Lüge ausmerzen, wir wollen den Verrat brandmarken, wir wollen für den Studenten nicht Stätten der Gedankenlosigkeit, sondern der Zucht und der politischen Erziehung.**
7. Wir wollen den Juden **als Fremdling** achten, und wir wollen das Volkstum ernst nehmen.

Wir fordern deshalb von der Zensur:
Jüdische Werke erscheinen in hebräischer Sprache.
Erscheinen sie in Deutsch, sind sie als Uebersetzung zu kennzeichnen.
Schärfstes Einschreiten gegen den Mißbrauch der deutschen Schrift.
Deutsche Schrift steht nur Deutschen zur Verfügung.
Der undeutsche Geist wird aus öffentlichen Büchereien ausgemerzt.
8. **Wir fordern** vom deutschen Studenten Wille und Fähigkeit zur selbständigen Erkenntnis und Entscheidung.
9. **Wir fordern** vom deutschen Studenten den Willen und die Fähigkeit zur Reinerhaltung der deutschen Sprache.
10. **Wir fordern** vom deutschen Studenten den Willen und die Fähigkeit zur Ueberwindung des jüdischen Intellektualismus und der damit verbundenen liberalen Verfallserscheinungen im deutschen Geistesleben.
11. **Wir fordern die Auslese von Studenten und Professoren nach der Sicherheit des Denkens im deutschen Geiste.**
12. **Wir fordern die deutsche Hochschule als Hort des deutschen Volkstums und als Kampfstätte aus der Kraft des deutschen Geistes.**

Die Deutsche Studentenschaft.

Bijlage 2: Leeg analyseschema

<p>Zeer negatief Schrijver uit zich zeer angstig, agressief, emotioneel of boos ten opzichte van de nazi's naar aanleiding van de gebeurtenissen. Uit ernstige zorgen over de toekomst van Duitsland, met name betreffend haar vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting.</p>	<p>Overwegend negatief De schrijver keurt de boekverbrandingen af, en ziet de gebeurtenissen als een potentieel gevaar. Uit zijn zorgen of bekritiseert de nieuwe Duitse overheid, uit zorgen over de toekomst voor de vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting in dat land.</p>	<p>Neutraal De schrijver brengt het nieuws zonder waardeoordeel of mening. Neutrale woordkeuze zonder eigen schijnbare (politieke) overtuiging en/of goed- of afkeuring. Doel is niet het overtuigen van anderen, maar informeren.</p>	<p>Overwegend positief De schrijver verwelkomt de boekverbrandingen, en benadert het als iets goeds. Geeft aan dat de boekverbrandingen een binnenlandse gelegenheid zijn voor Duitsland, waar Nederland zich niet al te veel mee zou moeten bemoeien.</p>	<p>Zeer positief De schrijver bejubeld de boekverbrandingen en ziet daarin een overwinning voor de nieuwe Duitse overheid of de nazi's. Bekritiseert de boeken die zijn verbrand en/of neemt dezelfde woorden over die de Duitse overheid heeft gebruikt als 'reiniging van de on-Duitse geest'.</p>
---	---	---	---	---

Hieronder een lijst van voorbeelden van schrijfstijlen en emoties die opgewekt kunnen worden na het lezen van de artikelen, en indicaties in welke hoek ze terug te vinden zijn:

(Zeer) negatief	Neutraal	(Zeer) positief
<p>Afkeurend, nadelig, pessimistisch, schadelijk, ineffectief, angstig, slecht, niet gewenst, bezorgd, cynisch, enz.</p>	<p>Partijloos, onpartijdig, zakelijk, objectief, onvooringenomen, vooroordeelvrij, niet beïnvloed, enz.</p>	<p>Toestemmend, goedkeurend, sympathiek, goed, vol belofte, prettig, succesvol, optimistisch, gunstig, kansrijk, enz.</p>

Bijlage 3: In te vullen analyseschema per krant

Datum van kranten-artikel (alles 1933)	Zeer negatief Schrijver uit zich zeer angstig, agressief, emotioneel of boos ten opzichte van de nazi's naar aanleiding van de gebeurtenissen. Uit ernstige zorgen over de toekomst van Duitsland, met name betreffend haar vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting.	Overwegend negatief De schrijver keurt de gebeurtenissen af, en ziet de gebeurtenissen als een potentieel gevaar. Uit zijn zorgen of bekritiseert de nieuwe Duitse overheid, uit zorgen over de toekomst voor de vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting in dat land.	Neutraal De schrijver brengt het nieuws zonder waardeoordeel of mening. Neutrale woordkeuze zonder eigen schijnbare (politieke) overtuiging en/of goed- of afkeuring. Doel is niet het overtuigen van anderen, maar informeren.	Overwegend positief De schrijver verwelkomt de gebeurtenissen, en benadert het als iets goeds. Geeft aan dat de gebeurtenissen een binnenlandse gelegenheid zijn voor Duitsland, waar Nederland zich niet al te veel mee zou moeten bemoeien.	Zeer positief De schrijver bejubeld de gebeurtenissen en ziet daarin een overwinning voor de nieuwe Duitse overheid of de nazi's. Bekritiseert de boeken die zijn verbrand en/of neemt dezelfde woorden over die de Duitse overheid heeft gebruikt als 'reiniging van de on-Duitse geest'.	Totaal
1/03						
6/04						
9/04						
13/04						
14/04						
15/04						
27/04						
6/05						
7/05						
10/05						
11/05						
12/05						
13/05						
14/05						
15/05						
16/05						
17/05						
Totaal						

Bijlage 4: Ingevuld analyseschema 'Telegraaf'

Datum van kranten-artikel (alles 1933)	Zeer negatief Schrijver uit zich zeer angstig, agressief, emotioneel of boos ten opzichte van de nazi's naar aanleiding van de gebeurtenissen. Uit ernstige zorgen over de toekomst van Duitsland, met name betreffend haar vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting.	Overwegend negatief De schrijver keurt de gebeurtenissen af, en ziet de gebeurtenissen als een potentieel gevaar. Uit zijn zorgen of bekritiseert de nieuwe Duitse overheid, uit zorgen over de toekomst voor de vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting in dat land.	Neutraal De schrijver brengt het nieuws zonder waardeoordeel of mening. Neutrale woordkeuze zonder eigen schijnbare (politieke) overtuiging en/of goed- of afkeuring. Doel is niet het overtuigen van anderen, maar informeren.	Overwegend positief De schrijver verwelkomt de gebeurtenissen, en benadert het als iets goeds. Geeft aan dat de gebeurtenissen een binnenlandse gelegenheid zijn voor Duitsland, waar Nederland zich niet al te veel mee zou moeten bemoeien.	Zeer positief De schrijver bejubeld de gebeurtenissen en ziet daarin een overwinning voor de nieuwe Duitse overheid of de nazi's. Bekritiseert de boeken die zijn verbrand en/of neemt dezelfde woorden over die de Duitse overheid heeft gebruikt als 'reiniging van de on-Duitse geest'.	Totaal
1/03		1	3	1		5
6/04						
9/04						
13/04						
14/04						
15/04						
27/04						
6/05						
7/05			1			1
10/05						
11/05	1	1	1			3
12/05		1	2			3
13/05						
14/05	1					1
15/05				1		1
16/05			1			1
17/05						
Totaal	2	3	8	2	-	15

Bijlage 5: Ingevuld analyseschema 'de Tijd'

Datum van kranten-artikel (alles 1933)	Zeer negatief Schrijver uit zich zeer angstig, agressief, emotioneel of boos ten opzichte van de nazi's naar aanleiding van de gebeurtenissen. Uit ernstige zorgen over de toekomst van Duitsland, met name betreffend haar vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting.	Overwegend negatief De schrijver keurt de gebeurtenissen af, en ziet de gebeurtenissen als een potentieel gevaar. Uit zijn zorgen of bekritiseert de nieuwe Duitse overheid, uit zorgen over de toekomst voor de vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting in dat land.	Neutraal De schrijver brengt het nieuws zonder waardeoordeel of mening. Neutrale woordkeuze zonder eigen schijnbare (politieke) overtuiging en/of goed- of afkeuring. Doel is niet het overtuigen van anderen, maar informeren.	Overwegend positief De schrijver verwelkomt de gebeurtenissen, en benadert het als iets goeds. Geeft aan dat de gebeurtenissen een binnenlandse gelegenheid zijn voor Duitsland, waar Nederland zich niet al te veel mee zou moeten bemoeien.	Zeer positief De schrijver bejubeld de gebeurtenissen en ziet daarin een overwinning voor de nieuwe Duitse overheid of de nazi's. Bekritiseert de boeken die zijn verbrand en/of neemt dezelfde woorden over die de Duitse overheid heeft gebruikt als 'reiniging van de on-Duitse geest'.	Totaal
1/03		1	1		1	3
6/04						
9/04						
13/04						
14/04						
15/04						
27/04						
6/05						
7/05			2			2
10/05			1	1	1	3
11/05			1			1
12/05			1			1
13/05			1			1
14/05			1	1		2
15/05			1			1
16/05						
17/05						
Totaal	-	1	9	2	2	14

Bijlage 6: Ingevuld analyseschema 'Het Volk'

Datum van kranten-artikel (alles 1933)	Zeer negatief Schrijver uit zich zeer angstig, agressief, emotioneel of boos ten opzichte van de nazi's naar aanleiding van de gebeurtenissen. Uit ernstige zorgen over de toekomst van Duitsland, met name betreffend haar vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting.	Overwegend negatief De schrijver keurt de gebeurtenissen af, en ziet de gebeurtenissen als een potentieel gevaar. Uit zijn zorgen of bekritiseert de nieuwe Duitse overheid, uit zorgen over de toekomst voor de vrijheid van pers en/of vrijheid van meningsuiting in dat land.	Neutraal De schrijver brengt het nieuws zonder waardeoordeel of mening. Neutrale woordkeuze zonder eigen schijnbare (politieke) overtuiging en/of goed- of afkeuring. Doel is niet het overtuigen van anderen, maar informeren.	Overwegend positief De schrijver verwelkomt de gebeurtenissen, en benadert het als iets goeds. Geeft aan dat de gebeurtenissen een binnenlandse gelegenheid zijn voor Duitsland, waar Nederland zich niet al te veel mee zou moeten bemoeien.	Zeer positief De schrijver bejubeld de gebeurtenissen en ziet daarin een overwinning voor de nieuwe Duitse overheid of de nazi's. Bekritiseert de boeken die zijn verbrand en/of neemt dezelfde woorden over die de Duitse overheid heeft gebruikt als 'reiniging van de on-Duitse geest'.	Totaal
1/03	1	2	4			7
6/04						
10/04						
13/04		1				1
14/04						
15/04						
27/04	1					1
6/05			2			2
8/05						
10/05	2	5				7
11/05		3				3
12/05		2	1			3
13/05		1				1
15/05	1	1				2
16/05						
17/05		1				1
Totaal	5	16	7	-	-	28

